

Waldorfska pedagogija u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju

Vudrag, Dora

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:114224>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

DORA VUDRAG

ZAVRŠNI RAD

**WALDORFSKA PEDAGOGIJA
U RANOM I PREDŠKOLSKOM ODGOJU I
OBRAZOVANJU**

Čakovec, rujan 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
Čakovec

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Dora Vudrag

TEMA ZAVRŠNOG RADA: Waldorfska pedagogija u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju

Mentor: doc. dr. sc. Adrijana Višnjić - Jevtić

Čakovec, rujan 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ZAČETNIK WALDORFSKE PEDAGOGIJE - RUDOLF STEINER	3
3. ANTROPOZOFIJA - KAMEN TEMELJAC WALDORFSKE PEDAGOGIJE.....	8
3.1. Karma i reinkarnacija	9
3.2. Tročlanost čovjekova bića	10
4. TEMELJNA NAČELA WALDORFSKE PEDAGOGIJE	12
4.1. Sedmogodišnji ciklusi	12
4.2. Ljudski temperamenti	14
4.3. Samoodgoj odgojitelja	17
4.4. Osposobljavanje osjetila kod djece	18
4.5. Duhovno podrijetlo djeteta	20
4.6. Sveobuhvatno shvaćanje odgoja	20
4.7. Odgoj „onoga što čovjek donosi sa sobom“	21
5. WALDORFSKA PEDAGOGIJA U RANOM I PREDŠKOLSKOM ODGOJU DJECE	22
5.1. Waldorfski vrtić	23
5.2. Ritam.....	24
5.3. Obilježavanje bitnih datuma kroz godinu	25
5.4. Proslava rođendana	29
6. AKTIVNOSTI U WADORFSKOM VRTIĆU	31
6.1. Slobodna igra	31
6.2. Radne i praktične aktivnosti	32
6.3. Okruženje, materijali i prostor	33
6.4. Ritmičko kolo	34
6.5. Euritmija	36
6.6. Priprema djeteta za školu	38
7. ZAKLJUČAK	39
LITERATURA	41
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA	44

SAŽETAK

Utemeljitelj waldorfske pedagogije je Rudolf Steiner. Steiner je zasigurno bio jedan od centralnih ličnosti u alternativnim pedagoškim koncepcijama usmjerenih prema odgoju djece. Osim toga, bio je filozof, utemeljitelj antropozofije na čijim temeljima proizlazi waldorfska pedagogija, utemeljitelj biološko - dinamičke poljoprivrede, euritmije, antropološke medicine kao i organske arhitekture. Waldorfska pedagogija temeljena je na holističkom pristupu gdje se dijete promatra kao cjelovito biće te mu se tako i postupa u njegovu odgoju i obrazovanju. Temeljni cilj waldorfske pedagogije je uravnotežiti djetetov duhovni i zemaljski dio, a istovremeno pružajući mu slobodu u odgoju. Također, bitno je razvijati djetetove misaone sposobnosti, razvoj praktičnih i radnih aktivnosti te poticati dječju kreativnosti i maštovitost. Takva pedagogija ne obraća se izričito samo djetetovom intelektualnom dijelu, već na ravnopravnoj osnovi korespondira i sa njegovim osjećajnim svijetom te snaži njihovu volju i interese. Waldorfski odgojitelj centralna je ličnosti u waldorfskoj pedagogiji i od njega se očekuje da djetetu bude njegov duhovni pomagač. Osim toga, waldorfska se pedagogija temelji na razmišljanju da je svaki odgoj u svojoj osnovici zapravo samoodgoj čovjeka, pa je na odgojitelju zadaća ne narušavati djetetovo „Ja“, već da mu pruži uvid u duhovne zakonitosti i da mu osigura sigurnu okolinu gdje će se dijete moći optimalno razvijati. Waldorfska pedagogija proizlazi iz antropozofske nauke, a sukladno tome dijete se promatra kao slobodno tročlano biće koje se sastoji od tijela, duše i duha. Kao takva ona bi trebala promicati odgoj prema slobodni, odnosno promicati pravo pojedinca da postane i razvije sve ono što je kao pojedinac sa sobom donio na zemlju. Jedino uz poštivanje i sukladno razvijanje sva tri djela djetetova bića, uz oslušivanje djetovih potreba i interesa te uz poštivanja djetetove slobode, waldorfski odgojitelj može pružiti ono što je za djetetovo najviše dobro.

Ključne riječi: waldorfska pedagogija, antropozofija, dijete, waldorfski odgojitelj, duhovni razvoj

SUMMARY

The founder of Waldorf pedagogy is Rudolf Steiner. Steiner was certainly one of the central personalities in alternative pedagogical concepts geared towards the upbringing of children. In addition, he was a founder of anthroposophies on which basis Waldorf pedagogy was built, also he was the founder of biological - dynamic agriculture, founder of eurythmy, anthropological medicine as well as organic architecture. Waldorf Pedagogy is based on a holistic approach where a child is viewed as a whole being and is treated as such in his upbringing and education. The fundamental objective of Waldorf pedagogy is to balance the child's spiritual and earthly part, while at the same time giving him freedom in his childhood. It is also important to develop a child's ability to think, to develop practical and work activities and to encourage creativity and imagination. Such pedagogy does not address explicitly only the child's intellect, but on an equal footing corresponds to the child's emotional world and enhances the child's will and interests. The Waldorf educator is a central figure in Waldorf pedagogy and is expected to be a spiritual helper for the child. In addition, Waldorf pedagogy is based on the current of thought that each education actually consists on a self-upbringing of every individual, so that the child's educator does not disturb the child's "I," but gives it insight into spirituality and provides a safe environment where the child is able to optimally develop. Waldorf pedagogy derives from anthroposophical science, according to which the child is viewed as a free being consisting of body, soul, and spirit. As such, it should promote an upbringing towards freedom, respectively promoting the right of an individual to become and to develop everything he has already brought with him to earth as an individual. Only with the respect and development of all three parts of the child's being, listening to the child's needs and interests and respecting the child's freedom, the Waldorf educator can provide the child with what is best for him.

Keywords: waldorf pedagogy, anthroposophy, child, waldorf educator, spiritual development

1. UVOD

*„Dijete se sastoji iz sto,
Ima sto jezika, sto ruku, sto misli
I misli na sto načina, na sto načina se igra i govori.
(...)
Pjeva i razumije na sto načina, ima sto svjetova da ih otkrije,
Sto svjetova koje izmisli, sto svjetova o kojima sanja.
Dijete ima sto jezika (i zatim još sto).
Žalosno da mu ih ukradu devedest i devet škola i kultura.
Odijele mu glavu od tijela, govore mu neka misli bez ruku,
Neka radi bez glave, neka sluša i neka ne govori,
Neka razumije bez radosti.
(...)
Kažu mu da sto ne postoji!
A dijete kaže: Sto je sto!“*

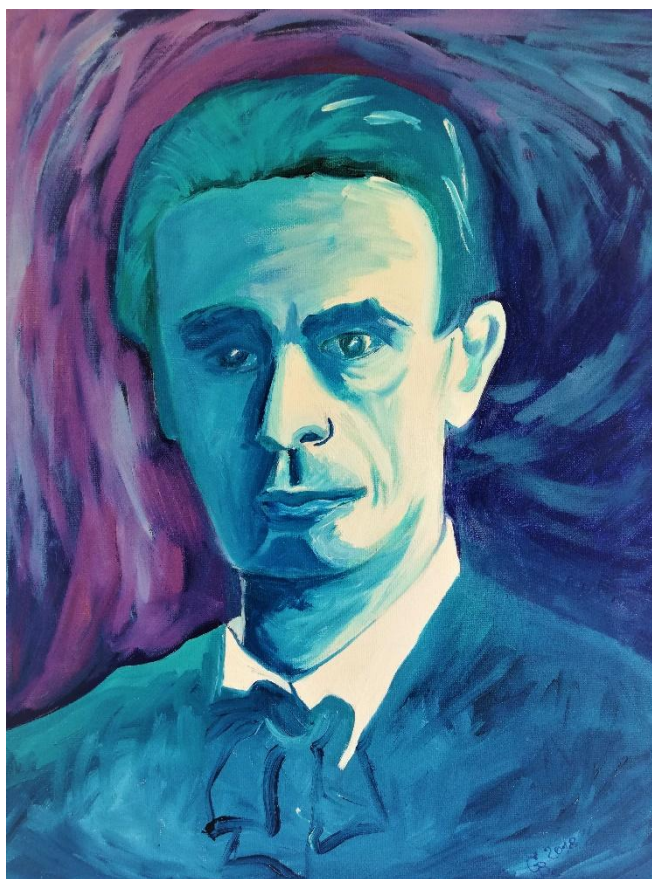
Loris Malaguzzi

Općenito govoreći, različiti novi alternativni smjerovi u odgoju i obrazovanju djecu javljaju se kao odgovor na kritiku postojećim formiranim sustavima odgoja i obrazovanja. Bilo je pokušaja od strane mnogobrojnih pedagoga koji su nudili nove pedagoške koncepte i pružali različite pristupe po pitanju odgoja i obrazovanja. Svojevrсна kritika postojećim pedagoškim koncepcijama, koji ne zadovoljavaju društvene i individualne potrebe pojedinca, već se okreću uniformiranim stavovima i pristupima odgoja i obrazovanja, ponudila je izlaz upravo u alternativnim pedagoškim pravcima. U drugoj polovici 19. stoljeća i prvoj polovici 20. stoljeća, u Europi i Americi pojavljuju se radikalne preobrazbe postojećih odgojno - obrazovnih sustava. Alternativne koncepcije su tzv. slobodne škole, građanske odgojne inicijative, eksperimentalni modeli, reformni pedagoški pokušaji i slično. Neki od začetnika takvih koncepcija su Maria Montessori, Rudolf Steiner, Celestin Freinet, Loris Malaguzzi i drugi predstavnici tzv. reformske pedagogije. Sve navedene

konceptije imaju zajednički ideju u kojoj vide dijete kao individuu sa svim njegovim sposobnostima, mogućnostima i interesima. Ponuđene konceptije naglašavaju važnost odgoja bliskog prirodi i potrebama djeteta.

Tema ovoga završnog rada je waldorfska pedagogija, a cilj je bolje upoznati svrhu waldorfske pedagogije, predstaviti ulogu odgajatelja u waldorfskom vrtiću te načela na kojima se temelji sama pedagogija. Ova pedagoška konceptija temeljena je na spoznaji da se istovremeno i skladno mora razvijati djetetov duhovni i fizički život, a svoje korijene nalazi u antropozofskoj nauci. Također, u literaturi koja se referira na waldorfsku pedagogiju (Carlgren, 1990.), nalazi se misao kako je waldorfska pedagogija „odgoj k slobodi“. Dugim riječima, takva pedagoška konceptija nudi slobodu u djetetovu rastu i razvoju. Na odgojitelju je da ne koči dijete, niti da mu ne nameće svoja stajališta ili svoj put, već da svakom djetetu kao individui pruži siguran put na kojem će ono moći razviti svoje potencijale koje je njegova duša donijela u ovaj život. Sukladno tome, u waldorfskoj pedagogiji nema plana i programa već se naglasak stavlja na različitim dnevnim, tjednim i godišnjim ritmovima. Dijete, a i sva ostala ljudska bića, raste i razvija se po ritmovima pa waldorfska pedagogija teži da se približi djetetovoj prirodi i njegovim autentičnim potrebama. Tjelesno i duševno zdravlje djeteta je u neraskidivoj simbiozi i ukoliko jedan dio zaostaje za drugim, događa se nesklad koji može ozbiljno narušiti djetetove zdravlje u cjelini. Zbog toga je nužno da waldorfski odgajatelj brine o svim segmentima u odgoju djeteta. Sklad fizičkog i duhovnog te voljnog, misaonog i osjećajnog djela omogućuje ljudskom biću sklad duha te se kroz tu ravnotežu, čovjek oblikuje i izražava svoj duhovni dio u fizičkom obliku.

2. ZAČETNIK WALDORFSKE PEDAGOGIJE - RUDOLF STEINER

Slika 1: Portret Rudolfa Steinera¹

Začetnik waldorfske pedagogije, Rudolf Steiner, rodio se u malom međimurskom mjestu imena Donji Kraljevec. Njegov datum rođenja bilježi se kao 27. veljače 1861. godine, međutim jedan od biografa koji su pisali o Steinerovu životu, navodi kako je pravi datum njegova rođenja 25. veljače 1861. godine, a da se datum njegova krštenja odnosno 27. veljače uobičajeno navodi kao njegov datum rođenja (Bakota, 2007). Već od djetinjstva bio je prepoznat kao jedan od najvećih duhova onoga vremena te kao izrazito bistro i nadasve senzibilno dijete sa izvanrednom osobnošću. U njegovim biografijama spominje se jedan događaj koji je Steiner doživio kada je imao samo osam godina, a za njega je svojevremeno tvrdio da je tada shvatio i osjetio stvarnost duhovnog svijeta koji je jednako stvaran kao i fizički, materijalni svijet (Bakota, 2007)². Zasigurno je ostavio trag u razvitku ljudskog

¹ Slika 1: Portret Rudolfa Steinera, osobna galerija, poklon od gđa. Gabrijele Binder

² Autorica Bakota, R. (2007) u svojoj knjizi navodi kako je Steiner jednoga dana sjedio u čekaoni na željezničkom kolodvoru te je vidio kako kroz vrata prolazi žena koja je sličila na neku osobu iz njegove

duhovnog i osjetilnog bića, te je svoj značajni doprinos dao razvitku novih naraštaja djece. Upravo ta njegova svestranost kasnije ga je dovela do značajnih doprinosa u brojnim područjima; pedagogiji, filozofiji, antropozofiji, biološko - dinamičkoj poljoprivredi, umjetnosti, arhitekturi, itd. Tvrđio je da nadosjetilne spoznaje moraju biti jednako egzaktne kao što su to one prirodnoznanstvene.

Steiner je imao sestru Leopoldinu (1864.-1927.) i gluhonijemog brata Gustava (1866.-1941.) Kao dijete austrijske obitelji zbog naravi posla svoga oca Johanna Steinera (1829.-1910.) koji je bio zaposlen kao službenik Austrijske željeznice, često je mijenjao mjesto stanovanja pa je Steiner ostao u Donjem Kraljevcu samo godinu i pol dana. Njegov otac dobio je posao u blizini Beča, a potom u Donjoj Austriji gdje je Steiner boravio do svoje osme godine. Iako je u svom mjestu rođenja boravio izrazito kratko, to mjesto kao raskrižje Istoka i Zapada, odnosno mjesto susreta različitih kultura, ostavilo je duboki trag u Steinerovoj svijesti te je obilježilo njegovo kasnije djelovanje. U djetinjstvo je izrazito volio vrijeme provoditi na željezničkim kolodvorima sa svojim ocem, a vrijeme provedeno u školi nije mu bilo toliko drago. Škola mu je na početku stvarala proteškoće, međutim njegovi roditelji bili su odlučni u namjeri da obrazuju svoga sina. S jedanaest je godina, od listopada 1872. godine, pohađao realnu gimnaziju u Wiener-Neustadtu. Steinerov otac je želio da mladi Rudolf krene njegovih stopama što je značilo da je želio da postane inženjer na željeznici stoga je njegovo obrazovanje bilo uglavnom orijentirano prema prirodnim znanostima. Tijekom njegova školovanja, pokazivao je najviše zanimanja za prirodne znanosti, a pritom je najviše volio matematiku i nacrtnu geometriju prema kojoj je već i od prije naginjao te je to bila njegova prva ljubav. Ponukan iskustvima i znanju koje je stekao tijekom svoga srednjoškolskog školovanja, počela su se u njemu razvijati pitanja o tome što se događa u prirodi. Shvaćao je da prvo mora upoznati temelje prirode kako bi dobio polazište za istraživanje duhovnog svijeta. Osjećao je da je tjelesno neodvojivo od duhovnog. Sa svojih tek petnaest godina, Steiner je počeo proučavati filozofska djela od kojih je značajno mjesto zauzelo Kantovo djelo *'Kritika čistog uma'*. Njegovo zanimanje za filozofska djela je raslo, pa je počeo proučavati filozofiju, logiku, psihologiju i ostala djela koja si je mogao pribaviti. Nakon završene realne

obitelji. Obratila mu se riječima „*Pokušaj sada i poslije učiniti za mene koliko ti to možeš.*“ Ta žena je potom nestala u peći koja se nalazila u toj prostoriji.

gimnazije, Steiner u jesen 1879. upisuje Visoku tehničku školu u Beču s ciljem da postane učitelj matematike i deskriptivne geometrije. Osim pohađanja predavanja iz prirodnih znanosti, također je slušao predavanja društvenih znanosti, a ponajviše predavanja iz književnosti i filozofije. Već tada se u Steineru probudila želja te potreba za rad s djecom i mladima, a pružila mu se prilika potkraj studija u Beču. Naime, na preporuku svoga učitelja Karla Juliusa Schröera, koje je ujedno imao tada vrlo veliki utjecaj na mladog Steinera te ga je uveo u svijet Goetheovih djela koja su kasnije imala značajno mjesto u Steinerovu životu, Steiner je počeo raditi u jednoj imućnoj bečkoj obitelji kao kućni učitelj. Steinerov posao bio je da njihovu trojicu dječaka pripremi za osnovnu i srednju školu, međutim posebnu pažnju mu je privukao dječak imena Otto. Roditelji su bili vrlo zabrinuti jer je Otto u mnogočemu zaostajao od svojih vršnjaka te su ga smatrali tjelesno i duševno zaostalim. Steiner je zamolio njegove roditelje da mu prepuste odgoj malenog Otta jer je Steiner uvidio da se u dječaku kriju ogromni potencijali međutim, trebalo je probuditi njegovu uspavanu svijest da bi se ona mogla ugodno osjećati u fizičkom tijelu. Dječak Otto Specht kroz rad i druženje sa Steinerom postigao je svoj puni potencijal, uspio je nadoknaditi znanje svojih vršnjaka te je na kraju postao liječnik. Steiner je duboko vjerovao da mu je to iskustvo donijelo spoznaje o čovjekovu tjelesnom i duhovnom razvitku te mu otvorilo vrata za bavljenje pedagogijom (Bakota, 2007). Iako je studirao prirodne znanosti, doktorski je rad položio iz filozofije uz koju je njegovo polje interesa bilo usko vezano. Već tada, brojni akademici i ugledni ljudi, vidjeli su u Steineru mladog filozofa koji će obilježiti početak nove filozofije. Nedugo zatim, 1894. godine, objavljeno je njegovo najznačanije filozofsko djelo naziva *'Filozofija slobode. Temeljne crte modernog pogleda na svijet. Rezultati promatranja duše prirodnoznanstvenom metodom.'* Osim djela Goethea, Steiner je bio upoznat i sa djelima Friedricha Nietzschea (1844. - 1900.). Tijekom svog boravka u Weimaru, objavio je knjigu *'Friedrich Nietzsche. Borac protiv svojega vremena.(1895).'* Nedugo nakon toga, Steiner je upoznao Nietzscheovu sestru Elisabeth Förster-Nietzsche koja je izrazila želju da on uredi Nietzscheovu knjižnicu što je naposljetku Steiner i prihvatio. Rezultat je bio katalog s 227 stranica. Steiner je u Weimaru boravio punih sedam godina te je za to vrijeme objavio 95 publikacija, a završio pisanjem knjige *'Goetheov pogled na svijet'*, koja je izdana 1897. godine (Bakota, 2007).

Iste godine, 1897., Steiner dolazi u Berlin. Steiner je već dugo vremena razmišljao treba li duhovne spoznaje predstaviti javnosti. Nakon što je postao jedan od urednika časopisa '*Magazin za literaturu*' kojeg je pokrenula skupina Goetheovih poklonika, Steiner je svoja iskustva donekle iznio u članku pod naslovom '*Goetheova tajna objava*' (1899.), gdje je nastojao javnosti predstaviti povezanost vanjske prirode sa nutrinom ljudske duše. Postao je također, predavač u kavani na berlinskom Nollendorfplatzu gdje je održao dvadeset i sedam predavanja. Tada je prvi puta upotrijebio pojam antropozofija koja će se kasnije pokazati kao orijentir u njegovim naukama pa tako i u pedagoškom smislu.

U to vrijeme, Steiner je upoznao i svoju buduću životnu suputnicu, Marie von Sivers (1867-1948). Između njih dvoje razvilo se iskreno prijateljstvo i razumijevanje, da bi ju nekoliko godina kasnije i oženio te je sa njom bio do svoje smrti. Godine 1902. Steiner je, na poziv grofa von Brockdorffa, postao član Teozofskog društva i voditelj njegovog berlinskog odjela, a Marie von Sivers je preuzela na sebe organizacijske poslove vezane uz predavanja diljem zemlje i u inozemstvu. U sklopu ovoga društva, Steiner je mogao iznositi svoje antropozofske ideje i razmišljanja usmjereno prema većem broju ljudi. U njegovim razmišljanjima središnja tema je bila tročlanost čovjeka koja se sastoji od duše, duha i tijela, a što je objavio 1904. godine u knjizi naziva '*Teozofija. Uvod u nadosjetilnu spoznaju svijeta i čovjeka.*' Ovim djelom postavio je kamen temeljac antropozofiji. Njegova nakladnička djelatnost nastavila se, pa je tako 1907. godine nastalo njegovo temeljno pedagoško djelo '*Odgoj djeteta promatran kroz duhovne znanosti.*'. Steiner je već neko vrijeme osjećao da je u Teozofskom društvu bio prisutan spiritizam sa kojim se nije slagao, što je posljedično dovelo do napuštanja Društva. Nedugo zatim na čelu sa Steinerom, osniva se 1913. godine Antropozofsko društvo s primarnim ciljem da se duhovnost zaštiti od okultizma i spiritizma. Steiner je smatrao da novoosnovano društvo treba odgovarati na potrebe svojih članova te da se nikome ne smije ništa nametati. Počela se rađati ideja o građevini koja bi predstavlja sjedište Antropozofskog društva, iako sam Steiner nikada nije smatrao da je Društvu potrebno sjedište ali je naposljetku odlučio da će ta građevina, kasnije nazvala Goetheanum, biti simbol koji označava jedinstvo prirode, materije i duha. Sam naziv građevine činio je nit povezanosti sa Goetheom. U Švicarskoj je 1913. godine pokraj Dornacha započela gradnja drvenog zdanja po Steinerovim arhitektonskim

planovima. Tako je svaka linija, oblik pa i boja građevina bila odraz antropozofskog duhovnog pokreta (Bakota, 2007).

Doba u kojem je Steiner živio i djelovao bilo je obilježeno brojnim radničkim nemirima zbog izrazito lošeg položaja radnika u tvornicama. Čovjek imena Emil Molt, koji je bio vlasnik i upravitelj jedne tvornice, želio je svojim radnicima pružiti dostojanstven život, a veliku pažnju pridavao je obrazovanju, kako njegovih zaposlenika tako i obrazovanju njihove djece. Emil Molt jednom je prilikom zamolio Steinera da mu pomogne osnovati školu za djecu svojih radnika. Steiner je prihvatio. U rujnu 1919. godine u Stuttgartu osnovana je prva '*Slobodna waldorfska škola.*' Kako je ovo bila privatna škola, Steinerova želja bila je da waldorfsku školu pohađaju i djeca koja ne mogu plaćati školarinu. Stoga je osnovano '*Svjetsko waldorfsko društvo*' koje je prikupljao i pružalo novčanu pomoć takvoj djeci. Steiner se do kraja svojeg života posvetio waldorfskoj pedagogiji, a to tako što je u školi bio direktor i mentor te je držao predavanja i cikluse iz pedagogije utemeljene na antropozofskim spoznajama brojim učiteljima, nastavnicima i odgajateljima na području Njemačke, Nizozemske i Engleske te općenito na području Europe (Bakota, 2007).

Početak 1924. godine Rudolf Steiner postao je narušena zdravstvenog stanja. Počinjao se sve lošije osjećati te je prekinuo sa javnim predavanjima, međutim mnogo je čitao i pisao. Gotovo do samog kraja svojeg života radio je s dr. Itom Wegman na knjizi iz područja medicine te je radio na započetoj autobiografiji pod nazivom '*Moj životni put.*' Rudolf Steiner umro je 30. ožujka 1925. godine u Dornachu u Švicarskoj.

3. ANTROPOZOFIJA - KAMEN TEMELJAC WALDORFSKE PEDAGOGIJE

„Antropozofija ima svoje korijene u duhovnom svijetu ali njezine grane, listovi, cvijeće i plodovi rastu dalje u sva područja ljudskog života.“

Rudolf Steiner

U brojnom opusu svojih ciklusa predavanja, knjiga i članaka Steiner je nastojao približiti svojim slušateljima njegovo duhovno učenje koje je nazvao antropozofija. Smatrao je da antropozofija ne smije biti samo teorija pomoću koje se čovjek može udaljiti od svega bolnog i nesretnog u životu te pobjeći u svijet mističnog, već da ona mora postati praktični dio života zbog *„istinske spoznaje duhovnog svijeta koji ne živi zaseban život, nego prodire i u sve oblike materijalnog.“* (Steiner, 1995, str 7). Iako postoji mnogo različitih knjiga i članaka vezanih uz objašnjenje pojma i srži antropozofije, Steiner je jednom prilikom odgovorio na pitanje što je antropozofija; *“Antropozofija je spoznaja koja stvara ono više Ja u čovjeku.“* (Steiner, 1962, str 4). Dakle, mogli bismo reći da je antropozofija put spoznaje duše namijenjen današnjem suvremenom čovjeku, a vodi k širenju ljudske svijesti.

Prema Matijević (2001.), do antropozofskih spoznaja dolazi se logičkim, odnosno misaonim putem, misaonom analizom i vlastitim unutarnjim iskustvom. Antropozofija otvara poglede, pruža uvid i otkriva put prema višim duhovnim svjetovima. Razumijevanje antropozofije bitno je zbog toga što je waldorfska pedagogija utemeljena na antropozofiji. Antropozofsko učenje služi kao znanstvena podloga u waldorskim vrtićima i školama, ali se ne pojavljuje kao njezin sadržaj (Matijević, 2001). Ovakvo učenje, odgoj smatra kao najplemenitijom djelatnošću koja ima vrlo bitnu zadaću u suvremenom svijetu; odgajati dijete kako bi ono moglo spoznati samo sebe. Dijete promatra kao cjelovitu jedinku, koja se sastoji od tijela, duše i duha te se svo troje kod djece mora razvijati skladno i u ritmu. Zbog navedenog, ključan je i samoodgoj odgojitelja koji mora spoznati sebe i više duhovne zakonitosti, kako bi spoznajno mogao prenijeti na dijete. Steiner nalaže, da u procesu odgoja i obrazovanja djece, odgojitelji pa i učitelji imaju ulogu isključivo duhovnog pomagača djetetu u njegovom osobnom razvitku. Odrasle osobe ne bi nipošto smjele

djeci nametati nešto što se već ne nalazi u njima samima, već bi im trebali pružiti optimalne uvjete u njihovoj okolini kako bi se svako dijete približilo i ujedinilo sa svojim Ja.

Steiner je želio objediniti i prikazati jedinstvo između fizičkog i duhovnog svijeta. Smatrao je da je tjelesno odraz nadosjetilnog odnosno duhovnog. Iznio je teoriju da se čovjek sastoji od četverostruke ljudske prirode koju sačinjava fizičko tijelo, etersko (životno) tijelo, astralno (osjećajno) tijelo i Ja tijelo. Fizičko tijelo sastoji se od konstrukcije, oblikuje ga nasljeđe te je podložno smrti. Pomoću fizičkog tijela predstavljeno je materijalističko shvaćanje života. Životno, odnosno etersko tijelo, predstavlja ispunjeno životom duhovno obličje, povezano je sa fizičkim tijelom putem tekućina koje kolaju fizičkim tijelom, omogućavajući mu razvoj te je podložno kozmičkim utjecajima. Etersko tijelo u uskoj je vezi sa fizičkim samo što je fizičko tijelo vezano uz zemaljsko, a etersko tijelo je s druge strane vezano uz izvanzemaljsko. Astralno tijelo ljudi dijele jedino sa životinjama te je ovo tijelo sjedište ljudskih emocija, osjećaja, požuda, želja, boli, sreće i zadovoljstva. Fizičkom i eterskom tijelu dodano je astralno tijelo. Posljednje dolazi Ja tijelo koje se budi u 21. godini života. Podrazumijeva spoznaju pravoga sebe, upoznavanje unutarnjega čovjeka koji nas čini nama, jedinstvenim jedinkama. U duhovnom, ono se može protumačiti kao treće oko koje razvijamo i otvaramo meditacijom te ujedinjenjem i holističkim razvitkom sva četiri tijela (Steiner, 2006).

3.1. Karma i reinkarnacija

Značajno mjesto u antropozofiji, pa stoga i u waldorfskoj pedagogiji, ima učenje o reinkarnaciji i karmi. Reinkarnacija podrazumijeva ponovno rađanje duše u drugom obliku; bilo u ljudskom, životinjskom ili biljnom. Nakon tjelesne smrti duša koja je vječna prelazi u duhovni svijet u kojem prolazi kroz različita objašnjenja i dodatna učenja te se nakon toga vraća u materijalni svijet gdje se utjelovljuje u nekom drugom tijelu. Općenito, najraniji zapisi o karmi pronađeni su u drevnim Vedama odnosno u svetim spisima Indije, koji su nastali prije oko 5 000 godina. Simbol karme je beskrajni čvor koji slikovito simbolizira da se naš sadašnji život zasniva na djelima koja smo učinili u jednom od prijašnjih života odnosno; naš budući život ovisi o djelima koja činimo sada. Drugim riječima, označava karmičke

cikluse koji su povezani te se nastavljaju vječno, a nemaju ni početak ni kraj. Steiner je iznio tezu da različiti događaji iz djetinjstva i mladosti imaju značajno djelovanje na kasniji život, odnosno da se svi događaji i djela koja čovjek sam prouzroči, pojavljuju i ponavljaju u kasnijim životima na različite načine. Steiner smatra da teška sudbina jedne inkarnacije ima svoje razloge u karmi (što znači da je prouzrokovana nekim neuspjehom ili neizvršavanjem životne zadaće čovjeka u određenoj inkarnaciji u prethodnom životu na Zemlji) (Katić, 2009)³.

Kao što Steiner navodi u svojim predavanjima; „*Kao duhovni čovjek morao sam postojati prije svoga rođenja. U svojim precima sigurno nisam bio jer su oni kao duhovni ljudi različiti od mene. Moja se biografija ne može tumačiti na osnovi njihove. Štoviše, kao duhovno biće moram biti ponavljanje jednog takvog bića iz čije se biografije može objasniti moja.*“ (Steiner, 2002, str. 61).

3.2. Tročlanost čovjekova bića

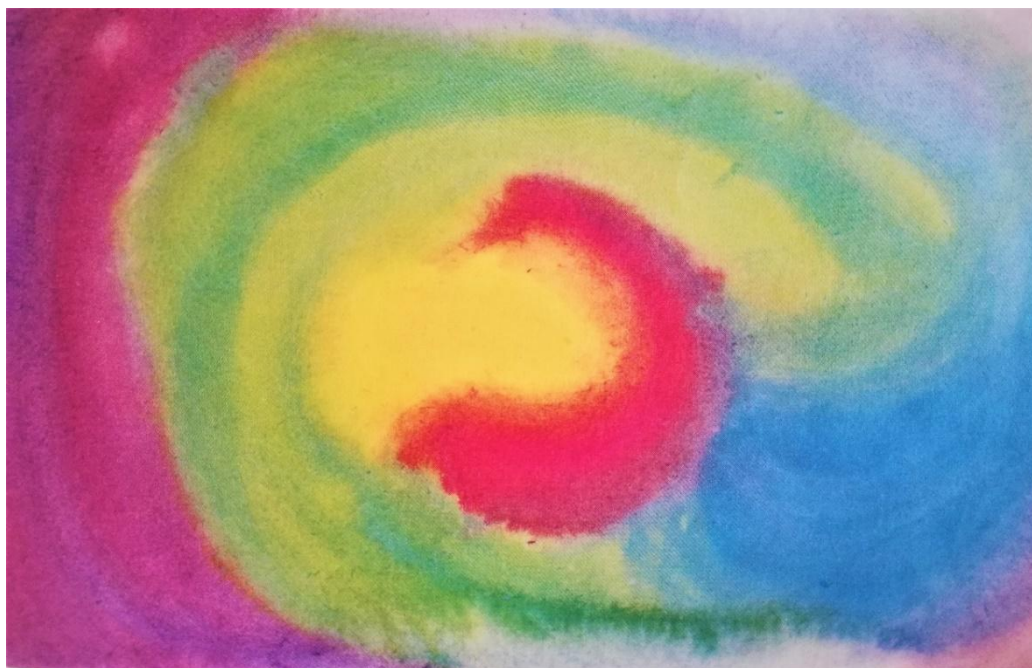
Rudolf Steiner u svojim predavanjima navodi kako se čovjek sastoji od tri segmenta: tijelo, duša i duh. Polazeći od Goetheove zamisli, čovjek kada počinje opažati predmete i pojave oko sebe opaža ih u odnosu na sebe samoga te prosuđuje da li mu se sviđaju ili ne, da li ga privlače ili odbijaju te da li mu koriste ili štete, Steiner navodi kako prvo kroz čovjeka prolaze obavijesti koje mu šalju njegova osjetila o predmetima koje on dodiruje, miriše, sluša ili gleda. Zatim se pojavljuju utisci koje ti predmeti probuđuju u čovjeku, a posljednje, čovjek dobiva spoznaje koje stječe o predmetima, za što ih može koristiti te koje je djelovanje određenog predmeta. Sukladno navedenom, Steiner smatra da je čovjek na trojak način povezan sa svijetom koji ga okružuje, a iz te činjenice proizlazi da u čovjekovom biću postoje tri strane. Steiner navodi da neka te tri strane zasada budu naznačene kao tijelo, duh i duša. Također smatra da je fizičko tijelo nositelj duha koji ponavlja prijašnji život u sadašnjem novom obliku, dok se između tijela i duha nalazi duša koja prima različite utiske iz vanjskog svijeta te ih prinosi duhu. Duša ima zapravo ulogu posrednika jer čovjek svojim tijelom pripada fizičkoj sferi, svojim duhom pripada višem svijetu, a duša naposljetku privremeno povezuje oba svijeta. Steiner nadalje navodi, kako je

³ preuzeto sa: www.unipu.hr/uploads/media/AKPO_-_web.doc, 02.07.2019.

tijelo podvrgnuto zakonima naslijeđa, duša sudbini koju je sama stvorila odnosno podvrgnuta je karmi, dok duh podliježe zakonu ponovnog utjelovljenja. Tročlanost se provlači kroz sva ljudska područja i djelovanja pa tako i kroz odgoj djeteta (Steiner 1962). Nadalje, ljudski organizam sačinjava ritmički sustav (koji se sastoji od krvnožilnog i dišnog podsustava), zatim živčano - osjetilni sustav te sustav udova i razmjene tvari. S time su povezane i tri vrste izražavanja života; mišljenje je povezano sa živčano - osjetilnim sustavom, osjećaji sa ritmičkim sustavom, a voljnost s udovima (Seitz i Hallwachs, 1996). Iz svega navedenog vidljivo je kako se Steinerovo učenje temeljilo na ciklusima i na ritmovima koja prolaze kroz svaki segment čovjekova života i njegovo bića od rođenja do smrti.

4. TEMELJNA NAČELA WALDORFSKE PEDAGOGIJE

4.1. Sedmogodišnji ciklusi

Slika 2: Igra bojama⁴

Steiner opisuje kako navedena četiri dijela ljudskog bića nisu od početka postojanja čovjeka jednako razvijena. Smatra kako se ljudski razvoj proteže u ciklusima od po sedam godina. Također, brojna istraživanja koja su provedena na području medicine i zdravlja potvrđuju podjelu na sedmogodišnje cikluse. U waldorfskoj pedagogiji prvo i početno sedmogodišnje razdoblje počinje samim rođenjem fizičkog tijela. Dijete je tada isključivo osjetilno biće koje oponaša i upija sve što se oko njega u njegovoj okolini događa. Tada dijete ne može razmišljati o svojoj percepciji već mu odrasli služe kao modeli. Oponašanje je za dijete vrlo ključno i bitno. Ono najprije bude potpuno nesvjesno, da bi se kasnije razvilo u svjesno oponašanje, što se može uočiti prilikom dječje simboličke igre (Carlgren, 1990). Steiner ovo razdoblje, od rođenja do sedme godine, naziva „razdobljem oponašanja“. Nadalje smatra, kako je dijete u tome razdoblju posve osjetilni organ koji ne samo da upija riječi već i geste, ponašanje te emocije. Naglašava kako je vrlo bitno spoznati da sve ono što se čini u prisustvu djeteta, u dječjem organizmu prelazi

⁴ Slika 2: Igra bojama, preuzeto iz knjige Carlgren, F. (1990.)

u duh, dušu i tijelo. Ovisno o tome što se događa i kako se odrasli ponašaju u prisustvu djeteta, dijete usvaja reakcija, navike i ponašanje koje ostaje zabilježeno tijekom čitavog života. Steiner u svojim predavanjima navodi; „*Sasvim malo dijete možemo odgajati samo tako da u njegovoj okolini izazovemo one aktivnosti i procese koje ono treba oponašati, tako da ojača duh, dušu i tijelo. Jer ono što se ne usadi ne samo u njegov duh i njegovu dušu, nego i u njegovo tijelo, kako organi iznutra jačaju, to kao konstitucija ostaje za cijeli život. Kako se ponašamo prema četverogodišnjem djetetu, to ostavlja tragove do njegove šezdesete godine života, tako da to dijete naše ponašanje osjeća u najkasnijoj životnoj dobi kao svoj sudbinu.*“ (Steiner, 1995, str. 13).

Bitan zadatak odraslih a i odgojitelja u ovome razdoblju je pružiti djetetu adekvatne uvjete za optimalni razvoj. Fizički prostor u kojem dijete boravi trebao bi biti ispunjen bojama, prirodnim materijalima i predmetima koji nude djeci različite načine istraživanja i učenja. Izrazito je bitno djeci ponuditi nedovršene igračke uz koje će dijete razvijati kreativnost, originalnost i svijet mašte koji se krije u njima. Jedino na taj način, dijete će moći razviti svoju inovativnost.

Drugo sedmogodišnje razdoblje javlja se nakon izmjene djetetovih mliječnih zubi. U ovom se razdoblju kod djeteta eterično tijelo oslobađa od svoje zadaće stvaranja organa. Dijete počinje svojim tijelom primati ritmove i navike koji će mu u kasnijem razdoblju pomoći razviti vlastitu samostalnost i snagu. Također, dijete sada ima priliku učiti preko autoriteta odgojitelja kojeg voli (Seitz i Hallwachs, 1996). Astralno se tijelo u ovom razdoblju još uvijek nije razvilo. Za ovo razdoblje karakteristična je *kriza u devetoj godini života*. Naime, djeca koja su u prijašnjem razdoblju mogla osjetiti previše nesigurnosti kod odraslih te razne neadekvatne odgojne prakse mogu u ovom razdoblju dospjeti u krizu koja se očituje izljevima gnjeva, straha, bijesa i srdžbe. Osim navedenog, drugi razlog za pojavu ove krize je taj što djeca u ovoj dobi mogu promatrati svoje autoritete i odgojitelje sa većom budnošću nego li su to mogli prije. Također, djeca stavljaju na kušnju odrasle iz razloga što ih žele zadržati. Zbog toga je bitno da ono što se u ovom razdoblju nudi djetetu, bude u skladu s djetetovim interesima, mogućnostima i sposobnostima. Važno je da im se izade u susret sa onim stvarima u kojima će doći do izražaja sposobnost osjetilnog promatranja i sve veća želja za učenjem (Carlgren, 1990).

Treće sedmogodišnje razdoblje obilježeno je pojavom puberteta odnosno rođenjem astralnog tijela u biću djeteta. Tjelesni znakovi koji navještaju da je započelo treće razdoblje su; kod djevojčica pojava menstruacije, a kod dječaka pojava mutiranja glasa. S obzirom da se u tome razdoblju budi astralno tijelo, karakteristični su takozvani „astralni trudovi“ koji se kod djece očituju u velikoj potištenosti, rastrganosti i nezadovoljstva samim sobom ali i svijetom koji ih okružuje. U ovom razdoblju dijete mora sve ono što je u proteklim razdobljima preuzelo od svojih uzora i odabranih autoriteta primijeniti pri svjesnom djelovanju (Seitz i Hallwachs, 1996). Steiner smatra da posljednje četvrto razdoblje nastupa kada se u djetetu, odnosno sada već u mladoj osobi, rodi vlastito JA, a to je kada biće navršši dvadeset i jednu godinu. Tada su u osobi dozrijele duša i tijelo te osoba počinje upravljati svojim vlastitim životom. Osoba se sjedini sa samim sobom i svijetom koji ga okružuje. Sve navedeno rezultira osjećajem zadovoljstva i kompletnosti.

Razvoj pojedinca prema Steineru ne završava četvrtim sedmogodišnjim razdobljem. Nakon ovih razdoblja, Steiner život koji slijedi također dijeli na sedmogodišnja razdoblja u kojima se pojedinac nadograđuje i usavršava. Važno je istaknuti da sve ono što je osoba usvojila u prethodnim razdobljima djeluje i reflektira se na kasniji život, a može biti razarajuće ili produktivno za čovjeka, ovisno o njemu samome (Seitz i Hallwachs, 1996).

4.2. Ljudski temperament

Još u drvena vremena, u doba antičke Grčke, postojala je podjela ljudi na četiri temperamenta. Otac medicine, Hipokrat, govori o četiri osnovna temperamenta a to su; kolerik, melankolik, sangvinik i flegmatik. Švicarski psiholog C. G. Jung navodi četiri osnovne psihološke funkcije – intuitivna, misaona, osjećajna i osjetilna. Također, kod starih Sumerana i Babilonaca možemo naći teoriju o prisutnosti četiri elementa. Ti elementi su vatra, voda, zrak i zemlja. Slične se podjele mogu pronaći i kod drugih različitih kultura kao na primjer Yin i Yang u kineskoj filozofiji ili pojava četiri elemenata u šamanizmu (Steiner, 2003).

Steiner (2003.) smatra da su u čovjeku vidljiva dva strujanja. S jedne se strane u čovjeku nalazi sve ono što je primio od svoje obitelji, dok se s druge strane nalazi sve ono što se razvilo iz unutarnjeg čovjekova bića a podrazumijeva sklonosti, sposobnosti, osobine i sudbinu odnosno, sve ono što donosimo iz prijašnjih života u sadašnji život. Između navedena dva strujanja, postoji posredovanje odnosno individualnost koja se naziva temperament. U njemu se sjedinjuju oba strujanja. Pojam temperament obuhvaća sve ono što posreduje između svih unutarnjih osobina koje čovjek sa sobom donosi iz svojih prijašnjih utjelovljenja i ono što mu je dalo naslijeđe. Steiner kaže; „Između ovoga dvoga, između onoga što donosimo iz naših prijašnjih života i onoga čime nas oblikuju obitelj, naslijeđe i rasa, postoji posredovanje, nešto što nam u isto vrijeme nosi više opće osobine, ali je ipak sposobno individualizirati se. Sve ono to se umeće između nasljedne loze i linije koja predstavlja našu individualnost izraženo je riječju temperament.“ (Steiner, 2003, str. 23). Nadalje navodi kako sva četiri djela ljudske prirode, a to su fizičko, etersko, astralno i JA tijelo, djeluju jedno na drugo. Kroz ovo međusobno djelovanje te kroz prožimanja dvaju strujanja, u ljudskoj prirodi pojavljuju se temperamenti melankolik, kolerik, flegmatik i sangvinik. Steiner navodi kako se javlja u čovjeku kolerični temperament kada njegovom sudbinom ovlada Ja tijelo. Također navodi kako kod kolerika prevladava sustav krvotoka sa kojim je povezano Ja tijelo. „Takav čovjek nastupa kao osoba koje će svoje Ja dovesti do izražaja pod svim okolnostima. Iz cirkulacije krvi proizlazi sva njegova agresivnost te sve što je povezano s njegovom jakom prirodom volje.“ (Steiner, 2003., str. 30). Sangvinični temperament javlja se kada u čovjeku prevladavaju utjecaji astralnog tijela. Kod takvog temperamenta bitnu ulogu ima živčani sustav koji je fizički izraz astralnog tijela. „Sangvinik ne može dugo ostati pri jednom utisku, ne može se čvrsto držati jedne slike, ne može svoj interes zadržati na jednom predmetu. Juri od jednog životnog utiska do drugog, od opažaja do opažaja, od predodžbe do predodžbe, vidi se da ima nestalne namjere To se osobito može opaziti kod sangviničnog djeteta: lako se zainteresira, slika počinje lako djelovati i ubrzo stvara utisak ali uskoro utisak opet nestaje.“ (Steiner, 2003, str. 32). Flegmatični temperament pojavljuje se kada na sve dijelove ljudskog bića utječe etersko ili životno tijelo. Tjelesni segment koji se veze uz etersko tijelo je sustav žlijezda. „Prevlada li, dakle, to etersko tijelo koje se iživljava kao životno tijelo i drži u ravnoteži pojedine funkcije što se izražava u općoj životnoj ugodi, prevlada li taj sam na sebe oslonjen unutarnji život, život koji ponajprije djeluje na

unutarnju ugodu, tada može nastupiti to da čovjek ponajprije živi u toj unutarnjoj ugodu, da se, kad je sve u redu u njegovu organizmu, osjeća tako jako dobro da gotovo i ne osjeća sklonost svoju nutrinu usmjeriti prema van, da je slabo sposoban za razvijanje jakoga htijenja.“ (Steiner, 2003, str. 33). Melankoličan temperament pojavljuje se kada u ljudskoj prirodi osobito prevladava fizičko tijelo sa svim svojim zakonitostima. Kod melankolika fizičko tijelo postaje gospodarom svih ostalih dijelova. Kako navodi Steiner; „(...) *fizičko tijelo suprotstavlja se unutarnjoj ugodu eterskog tijela, pokretljivosti astralnog tijela i pouzdanosti ciljeva Ja.*“ (Steiner, 2003, str. 34). Općenito, čovjek koji ima temperament melankolika ne može u potpunosti ovladati svojim fizičkim instrumentom, a to je njegovo tijelo. Fizički instrument mu pruža otpor naspram ostalih dijelova koja se nalaze u čovjeku, a time cjelokupni organizam dovodi u disharmoniju i neuravnoteženost.

Steiner (2003.) navodi kako je ovo opća podjela ljudi na temperamente, međutim u stvarnom životu oni se rijetko pojavljuju tako čisti i određeni. Ističe kako svaki čovjek ima osnovicu određenog temperamenta, ali uz to ima i određene segmente drugih temperamenta.

U waldorfskoj pedagogiji dječji temperamenti imaju značajnu ulogu u odgoju i obrazovanju. Prije svega odgojitelj mora spoznati tajne koje svaki temperament nosi u sebi te tek tada može djelotvorno primijeniti naučeno u odgoju djece. Kod odgoja djece mora se pridavati osobita važnost dječjim temperamentima kako bi se moglo pravilno postupiti prema djetetu u skladu s njegovim bićem i temperamentom koji se razvija u njemu samom. U odgoju i obrazovanju djece, Steiner navodi kako je vrlo bitno polaziti i odgoj temeljiti na onome što dijete samo po sebi ima, a ne na onome što nema. Drugim riječima; „*Ne trebamo se pitati : Što sangviničnom djetetu nedostaje? – Već trebamo pitati: Što u pravilu sangvinično dijete ima?*“ (Steiner, 2003, str. 43). Ono što je Steiner htio reći je to da odgoj, kod na primjer sangviničnog djeteta, treba upravo graditi na njegovoj prirodi, odnosno na pokretljivosti njegova astralnog tijela. Isto vrijedi i za bilo koji drugi temperament. Dakle, najvažnije načelo u waldorfskoj pedagogiji je ne djelovati protiv temperamenta već sukladno s njima, a dovodeći ih u skladan odnos. Svako dijete je individua za sebe, pa tako i temperamenti koji počinje prevladavati u djetetu. Flegmatičnom djetetu treba pružiti mir i spokoj, koleričnom djetetu snagu,

sangviničnom djetetu promjenu, a melankoličnom materijal i predmete koji ga potiču na razmišljanje (Seitz i Hallwachs, 1996).

Od ključne je važnosti da se djetetu dopusti da se razvije u ono što je za njegovu najvišu dobrobit, a odgojitelji su njegovi duhovni pomagači koji će dijete usmjeriti na pravi put spoznaje i istine.

4.3. Samoodgoj odgojitelja

„Nećete biti dobri učitelji ako se usredotočite samo na ono što radite, a ne na ono što jeste.“

Rudolf Steiner

Jedno od temeljnih načela waldorfske pedagogije je samoodgoj odgojitelja. Podrazumijeva odgoj samog sebe prije odgoja djece. Odgojitelji nose važnu vrlo zadaću te oni moraju biti pomagači djetetovu razvoju. Drugim riječima, odgojitelji su tu kako bi pomogli djetetu da razvije svoje sposobnosti i svoj potencijal te kako bi mu za to pružili plodno tlo i sigurnu okolinu. Kako bi navedeno bilo moguće, od krucijalne je važnosti da odgojitelj radi na sebi. Kao što je prije spomenuto, sve ono što se događa u djetetovoj okolini, djeluje i utječe u manjoj ili većoj mjeri na njegovo biće. Bez obzira je li je bilo nešto rečeno ili učinjeno. Djeca upijaju naše pokrete, emocije i emocionalne reakcije. Svrha i cilj odgoja, a prije svega samoodgoja, je izgrađivanje vlastitosti. Samoodgoj je tu kako bi čovjek postao samostalan i odgovoran pojedinac koji je spoznao samog sebe. Nit vodilja samoodgoja odgojitelja je oslobađanje želje i potrebe za samoprevladavanjem, a temelji se na samodisciplini i pobjeđivanju samog sebe. U sedmogodišnjim ciklusima, odgojitelj snosi veliku odgovornost. Dijete tada uči oponašanjem prema modelima iz svoje okoline, a u odgojno – obrazovnoj ustanovi to su upravo odgojitelji. Oni moraju biti svjesni da svako njihovo nepromišljeno djelovanje, svako nepažljivo rukovanje s predmetom ili ljutita izjava usmjerena prema djetetu utječe na to isto dijete, pa i na njegovo tijelo. Bitno je biti svjestan svake svoje reakcije i svjesno živjeti svaki trenutak. Važan

segment samoodgoja je i samoodređenje koje podrazumijeva usmjeravanje svoga djelovanja prema vlastitim načelima neovisno o tuđim utjecajima, a u skladu s cjelovitom razvoj djeteta. Samoodgoj ima svrhu da odgojitelj bude sposoban i voljan ostaviti svoj vlastiti temperament i svoje trenutno raspoloženje po strani u svrhu odgoja djece.

Waldorfska pedagogija se naposljetku, temelji na stavu da je uloga odgojitelja ne dirati u djetetovo Ja, već stvoriti uvjete i okolinu u kojoj će dijete moći izraziti svoju individualnost i razviti skladan odnos između tijela, duše i duha. U svom vlastitom procesu samoodgoja odgajatelj djeci pristupa spontano, osluškuje njihova bića te se odnosi s poštovanjem prema drugim ljudima, uvažava kulturne različitosti te djecu uči istome, a teži da im služi kao temeljni primjer i kao adekvatan model za oponašanje i učenje.

4.4. Osposobljavanje osjetila kod djece

Čovjek je osjetilno biće koje putem svojih osjetila prima različite informacije iz vanjskog svijeta koji ga okružuje. Steiner navodi kako su osjetila vrata kroz koja svijet ulazi u čovjeka. U prvom sedmogodišnjem ciklusu dijete je prije svega osjetilno biće te je izrazito osjetljivo na podražaje iz svoje okoline. Svako osjetilno iskustvo koje dijete doživi u prvim godinama svojeg života djeluje duboko na dijete, na formiranje organa te na stvaranje duševno - tjelesnih ritmova (Seitz i Hallwachs, 1996).

Prema (Seitz i Hallwachs, 1996), Steiner govori o dvanaest osjetila koja počivaju u čovjekovu biću. Tih dvanaest osjetila je podijelio u tri kategorije kako navodi; prvu kategoriju čine vanjska osjetila a sastoje se od: ja -osjetilo, osjetilo za razmišljanje, osjetilo za riječi i osjetilo sluha. Navedena vanjska osjetila podređena su mišljenju. Drugu kategoriju čine vanjsko - unutarnja osjetila koja podrazumijevaju: osjetilo za toplinu, osjetilo vida, osjetilo ukusa i osjetilo mirisa. Ona su podređena osjećajima. Treću kategoriju sačinjavaju unutarnja osjetila. Podrazumijevaju osjetilo ravnoteže, osjetilo za kretanje, osjetilo života i osjetilo opipa. Unutarnja osjetila podređena su volji odnosno htijenju.

Temeljni cilj kojem teži waldorfska pedagogija je taj da se kroz odgoj djeteta uključe sva djetetova osjetila te da ih dijete počinje upotrebljavati u svakodnevnom životu. Osjetila se trebaju svakodnevno razvijati, njegovati i hraniti. Problem koji se javlja u suvremenom svijetu u kojem živimo je taj da djeca ne koriste sva svoja osjetila zbog nekreativnosti i odsustva različitosti unutar okruženja u kojem borave. Osjetila koja se ne koriste polagano svakim danom kržljaju pošto ih djeca ne upotrebljavaju. Djeci se serviraju gotovi materijali, industrijsko napravljene igračke od plastike i umjetnih materijala koji ne ostavljaju puno mjesta djeci za razvoj kreativnosti i individualnosti. Od najranije dobi, preko osjeta koja djeca primaju, svrstava ih se u kalupe i u uniformirane sredine. U waldorfskoj pedagogiji se stoga odbacuju umjetni materijali i dovršene igračke. Teži se i uređenje interijera kroz zaobljene linije i nepravilne, pokretne plohe. Da bi se razvila djetetova osjetila, nužno je djetetu osigurati stimulativnu okolinu te da bude izvorna koliko je to moguće. Osobito je važno da djeca ne dobivaju previše stvari, a posebice se ne preporučaju gotove igračke. U suvremenom društvu pojavljuju se sve više materijali i igračke kojima se navodno stimuliraju osjetila, međutim, gubi se spoznaja da previše podražaja i materijala iz okoline ima suprotan učinak. Materijali sa kojima se dijete susreće trebaju imati geometrijske praoblake i moraju biti osnovnih boja tako da ih dječja duša može primiti i raspoznati preko svojih sjećanja na temelju dojmova prije rođenja (Seitz i Hallwachs, 1996).

U waldorfskoj pedagogiji koriste se isključivo prirodni materijali kao što su vuna, kamenčići, školjke, drvo, kora, plodovi, žitarice; koji u svojoj funkciji imaju za zadaću probuditi i održati djetetovu kreativnost, maštu i fantaziju. Osjetila se kod djece mogu potaknuti na bezbroj načina, a to mogu biti grupne igre, slobodna dječja igra, igre sa instrumentima, igre u kojima djeca oblikuju i stvaraju rukama (glina, šivanje), pjevanje, dramske igre, euritmija, itd. Osim navedenog, vrlo važno mjesto ima i stimuliranje osjetila mirisa. „*Za vrijeme rada u vrtu miris vlažne zemlje ima isto značenje kao i nježni dodir mlade biljke.*“ (Seitz i Hallwachs, 1996, str. 135). Temelj waldorfske pedagogije je da dijete uči čitavim svojim tijelom i duhom. Jedino na taj način može se ostvariti autentična i izvorna stvarnost te stimuliranje svih djetetovih osjetila u procesu učenja i istraživanja. Djetetu se pristupa kao cjelovitoj osobi koja ima tjelesne, emocionalne, intelektualne, socijalne i duhovne potrebe.

Osnovni cilj waldorfske pedagogije je omogućiti svakom djetetu da razvije i unaprijedi svoje potencijale i talente kroz pozitivnu i inspirativnu odgojnu sredinu.

4.5. Duhovno podrijetlo djeteta

Waldorfsku pedagogiju Steiner je temeljio na antropozofiji te je u svojim mnogobrojnim učenjima iznio razmišljanja koja se temelje na skladu i suživotu neraskidivog i trajno povezanog duhovnog i fizičkog svijeta. Na temelju ovih razmišljanja, Steiner dijete vidi kao individu koja ima svoj kontinuitet i koja se svjesno inkarnirala kod određenih roditelja došavši iz duhovnog svijeta (Seitz i Hallwachs, 1996). Odgojitelj bi trebao vidjeti dijete kao duhovno biće čije mu je vođenje povjereno na samo nekoliko godina. S obzirom da je malo rođeno dijete tek nedavno došlo na ovaj svijet on je vrlo blizu događanjima iz duhovnog svijeta te mu se tako i treba postupati. Autorice Seitz i Hallwachs (1996) objašnjavaju Steinerovo učenje kako bi adekvatni odgojni postupci trebali slijediti pravu prirodu djeteta, a ne pokušavati da se preko odgoja i prema vlastitim načelima djetetu nešto strano nasadi u njegovo srce. Također navode, kako bi se duh odgojitelja trebao povezati sa onim duhovim u djetetu nadilazeći bilo kakvu teoriju odgoja. Djetetu se treba pristupati kao pojedincu pa je tako temeljna zadaća odgojitelja usklađivanje tjelesnog i duhovnog koje se već samo po sebi nalazi u djetetu.

4.6. Sveobuhvatno shvaćanje odgoja

Pestalozzi, jedan od začetnika pedagogijske znanosti, imao je specifičan koncept odgoja, a temeljio se na; odgoju glave, ruku i srca. Odgoj glave predstavlja intelektualni razvoj, odgoj srca moralni razvoj, dok odgoj ruke predstavlja tjelesni i radni razvoj. Rudolf Steiner nadovezao se na Pestalozzijevu koncepciju te je waldorfska pedagogija između ostalog zamišljena kako bi ujedinila osjećaje, mišljenje i želje. Odgojitelji bi trebali biti svjesni jedinstva duha i materije te u skladu s time odgajati svoje štice. Sve što dijete uči i prima putem svojih osjetila iz okoline treba biti cjelovit doživljaj njega samog i svijeta koji ga okružuje. Stečeno iskustvo prenosi se preko tijela, osjećaja (srca) i glave (Seitz i Hallwachs, 1996). U skladu s time, sve što se radi s djecom mora biti praktično primjenjivo; kod učenja

jezika i govora rade se s djecom scenske i dramske igre. Kod računanja ili razmišljanja uključuje se ručni rad ili neki zanat. Sve što se radi s djecom radi se u ritmu i u skladu s cjelovistosti dječjih bića. Kao što su autorice Seitz i Hallwachs (1996, str. 131) navele *“Mladi čovjek treba naučiti učiti i treba naučiti živjeti – uskladiti se sa samim sobom i sa svemirom.”*

4.7. Odgoj „onoga što čovjek donosi sa sobom“

Dijete treba u strahopoštovanju primiti, u ljubavi odgajati a u slobodi otpustiti“

Rudolf Steiner

U prošlosti a i danas, nalazimo na različita mišljenja oko toga što utječe i u kojem omjeru na razvitak djeteta; da li je to isključivo naslijeđe odnosno genetika, njegova društvena okolina ili njihovo međudjelovanje. Neupitno je da se različitost oblika ponašanja može pripisati utjecajima okoline koliko i genetskim utjecajima. *„Steinerovo učenje o čovjeku pokazuje kako se duhovnost koju čovjek sa sobom donosi na svijet prenosi između onoga što je naslijeđeno i datih životnih okolnosti.“* (Seitz i Hallwachs, 1996, str. 126.). Za waldorfskog odgojitelja od temelje je važnosti da osluškuje dijete, osluškuje što se u njemu zbiva te istražuje zašto je dijete došlo na ovaj svijet te u skladu s time postupa za najviše djetetovo dobro.

5. WALDORFSKA PEDAGOGIJA U RANOM I PREDŠKOLSKOM ODGOJU DJECE

U današnjem suvremenom svijetu djeci se serviraju gotovi proizvodi i igračke koji guše dječju kreativnost, inovativnost a naposljetku i inteligenciju. Djeca su prirodno spontana, slobodna, radosna i kreativna ali često okolina šalje djetetu krive i nerazumne signale. Kao što Osho (2007, str. 5) u svojoj knjizi *„Knjiga o djeci – Kako biti ono što jesmo“* kaže: *„Svako dijete želi odrasti čim prije i što brže jer vidi da su odrasli ljudi moćni, da mogu raditi što žele te da imaju mnogo novaca. Zbog navedenog je postalo prirodno da djeca žele odrasti što brže.“*

Pedagogija Rudolfa Steinera jedinstvena je metoda odgoja i obrazovanja djece koja ima za čin razviti slobodna ljudska bića koja će pronaći smisao i pravi smjer u svojim životima. Waldorfska pedagogija je univerzalna i kao takva odgovara na svačije potrebe. Ima za cilj primiti dijete sa poštovanjem, odgajati ga s ljubavlju te otpustiti u slobodu. U waldorfskoj pedagogiji jedna je od temeljnih obilježja ta da se djetetu pristupa kao cjelovitom, holističkom biću. Drugim riječima, odgajatelj mora podupirati djetetov fizički, psihički i duševni razvoj. Tjelesno i duševno zdravlje djece mora biti glavni cilj kojem teže waldorfski odgojitelj. Jedino na taj način može se razviti ljudsko biće koje je snažno u svojoj volji, toplo i socijalno orijentirano u svojim emocijama te je aktivno i znatiželjno biće odnosno drugim riječima; slobodno biće koje brine kako za sebe tako i za druge ljude. Steiner (1995) je slikovito objasnio kako djeca u sebi nose sjeme onoga što će postati, a na odgojiteljima je zadaća da tom sjemenu pružaju potrebnu njegu kako bi ono moglo sigurno i hrabro rasti. Malo dijete treba se promatrati sa divljenjem i poštovanjem onoga što je donijelo sa sobom na svijet. Steiner u svojim predavanjima koja su bila održana u Londonu 19. i 20. studenog 1922. g. kaže; *„(...) ako odgoj treba biti zaista snažan, on mora ispravno njegovati ono što se u čovjeku iz najdublje unutrašnjosti njegova bića želi razviti u djetinjstvu. Ova umjetnost odgajanja mora u potpunosti moći procijeniti dijete, tako da ga doživljava kao božansko – moralno poslanje.“* Nadalje navodi; *„Svaki odgoj i poučavanje moraju samo po sebi biti moralni čin, moraju u potpunosti proizaći iz moralnih pobuda.“* (Steiner, 1995, str. 10). Drugim riječima, svako dijete treba promatrati kao individuu i kao duhovno biće koje je stiglo na ovaj

svijet sa zadaćom, a odgajatelji su tu kako bi poduprli njegov razvoj u cilju ostvarivanja njegove vlastite zadaće. Ritmički uređena okolina pravilno će oblikovati djetetove organe i uspostaviti pravilan ritam te će utjecati na jačanje djetetove snage, volje i stjecanje radnih navika.

5.1. Waldorfski vrtić

Slika 3 : Interijer waldorfskog vrtića⁵

Koncept waldorfskog vrtića je takav da nema klasičnog plana i programa, a osnovni principi odgojitelja u waldorfskom vrtiću su ritam i ponavljanje te primjer i oponašanje. Glavna misao vodilja je težnja za usklađivanjem djetetova duhovnog i zemaljskog dijela, pružajući mu veću slobodu u odgoju. Umjesto klasičnog plana i programa, tijekom pedagoške godine u waldorfskim vrtićima temelji se na ritmu povezanom s izmjenom godišnjih doba, a sastoji se od proljetnog, ljetnog, jesenskog i zimskog ciklusa. Također, bitnu ulogu u waldorfskom programu ima i obilježavanje važnih datuma kroz godinu. Ti datumi kroz godinu podrazumijevaju različite svetkovine u navedenim ciklusima. Osim navedenog, sklad planu i programu daje povezanosti između izmjene doba dana i izmjenom dana u tjednu.

U waldorfskim vrtićima djeca imaju prilike doživjeti red, ritam i harmoniju koja je nužna za njihovo skladno i normalno funkcioniranje. Važno je uspostaviti ritam i ponavljanje kako bi se djeci pružio osjećaj sigurnosti. Igračke, didaktički materijal i namještaj su od prirodnih materijala, oblikovani i obojani na način da

⁵ Slika 3: Interijer waldorfskog vrtića, preuzeto sa: <https://www.mercado.hamburg/en/shops/waldorf-kindergarten/>, 11.07.2019.

pružaju blage poticaje za zdrav razvoj svih dječjih osjetila. U radu s djecom stavlja se naglasak na stimuliranje dječje kreativnosti i mašte kroz različite poticaje te raznovrsne oblike umjetničkog izražavanja i doživljaja.

5.2. Ritam

Općenito pojam ritam označava pravilnu izmjenu ili ponavljanje elemenata. Pojavljuje se svuda oko nas, bilo u vidljivoj ili nevidljivoj prirodi, sastavni je dio života, vremena i prostora. Ritam nalazimo i unutar ljudskog bića poput ritma srca, udah – izdisaj, koraci ili pak npr. izmjena godišnjih doba ili doba dana. (prema Huzjak, M. (2002.) *Učimo gledati*).

Ljudski život sastoji se od različitih ritmova, a on je sastavni dio dobrog zdravlja i pravilnog rasta i razvoja. Ritam označava zdravlje, harmoniju i sklad. Kako bismo dijete zaštitili od nepovoljnih utjecala iz okoline bitno je poštivanje ritma. Ukoliko dijete stalno doživljava različite stresne situacije ili događanje te iznenađenja ono bitno može naštetiti djetetovu zdravlju. Pravilna izmjena ritmova postoji i u prirodnim ciklusima, npr. dan – noć, sunce – mjesec, toplo – hladno. Ljudsko je biće također jedan dio te prirode pa je stoga bitno pratiti ritmove kako bi se zdravlje djece očuvalo i razvijalo u dobrom smjeru. Pedagoško načelo koje se veže uz waldorfsku pedagogiju je upravo načelo ritmičnosti i ponavljanja. Steiner u svojem predavanju održanom u Dornach, 28. siječanj 1917. godine naglašava važnost ritmičkog disanja koje se sastoji od jednog udisaja i jednog izdisaja. Nadalje naglašava kako je naš život održavan sa ritmičkim održavanjem disanja. Od izuzetne je važnosti, u prvih sedam godina života, da dijete pronade svoj ritam disanja. Taj ritam očituje se u ravnoteži između odmora kada je dijete u sebi (unutra) i aktivnosti kada je dijete orijentirano na okolinu odnosno okrenuto je svojim bićem prema vani. Kada dijete spava tada se povlači u sebe, obnavlja svoju energiju, vraća se u svoju duhovnu prirodu. Kada je dijete orijentirano prema vani postaje dio socijalnog organizma koji ga okružuje. Bitno je poštivati dječji ritam spavanja kako ne bi došlo do emocionalnih poteškoća.

U waldorfskom vrtiću poštuje se dnevni, tjedni i godišnji ritam. Dnevni ritam podrazumijeva da svaki dan u vrtiću slijedi određen ritam, a uspoređuje se sa

udisajima i izdisajima. On se zasniva na uravnoteženoj izmjeni umjetničkih i radnih aktivnosti odnosno na izmjeni aktivnosti koje traže dječju koncentraciju, a s druge strane sa slobodnim i kreativnim aktivnostima djece i odgojitelja gdje se stavlja naglasak na opuštenoj i slobodnoj igri. Tjedni ritam podrazumijeva da svaki dan u tjednu ima svoj karakter i određenu djelatnost koja se nudi djeci i radi s djecom; npr. u ponedjeljak se modelira s glinom, u utorak se slaže zajednički ručak, srijedom se radi euritmija, u četvrtak se crta vodenim bojama, a petkom se radi i peče kruh. Godišnji ritam vezan je uz promjenu godišnjih doba, ali i uz promjenu samog djeteta zato što se dijete prirodno razvija u godišnjem ritmu koji postepeno polazi od učenja hodanja, zatim govorenja te razvoja mišljenja. Autorice Seitz i Hallwachs (1996) navode kako plan i program u vrtiću određuje upravo smjena godišnjih doba. Nadalje navode, kako se odgojitelj mora uživjeti u svako godišnje doba da bi djetetu mogao prenijeti duhovnu pozadinu svakog doba pojedinačno. Duhovna događanja svakog godišnjeg doba izražavaju se u igri i kolu, u pričama koje se pričaju djeci, u likovnim aktivnostima, itd.

5.3. Obilježavanje bitnih datuma kroz godinu

Prema Seitz i Hallwachs (1996), godina u dječjem vrtiću započinje proslavom žetve. Tom prigodom djeca donose u vrtić brojne plodove koje im je podarila priroda, kao npr.; kestenje, žirove, jabuke, češere, šipak, tikve i još mnogo toga što se stavlja na svetkovni stol. Djeca zatim, kroz igru, ples i kolo izražavaju svoju zahvalnost na takvom obilju. Također se u dramatizaciji uobličuje seljak koji obavlja žetvu, mlinar koji radi brašno, pekar koji naposljetku radi kruh. Autorice dalje navode kako se početkom jeseni, točnije 29. rujna, obilježava još jedan vrlo bitan datum u sklopu waldorfske pedagoške godine, a to je dan svetog Mihovila. Steiner u svojim razmatranjima godišnjeg ciklusa osobitu pozornost posvećuje Miholju, blagdanu koji je danas gotovo i zaboravljen. To je blagdan arhanđela Mihaela koji simbolizira pobjedu i hrabrost nad zlim. Mihael u ikonografiji ima uza sebe zlatni mač pomoću kojeg se suprotstavlja tami i zlu, a donosi hrabrost i svjetlinu u sve mračnijim danima koji slijede. U waldorfskim vrtićima blagdan se slavi kroz proživljavanje borbe zmajeva i savladavanje mračnih sila svjetlosnim mačem. Ovaj blagdan također simbolizira kako se snage zemlje vraćaju unutra, zemlja je udahnula,

te dolazi vrijeme kontemplacije koje donose sve hladniji dani koji su pred nama. U jesen se slavi još jedan bitan datum, a to je blagdan svetog Martina, a obilježava se 11. studenog. Legenda o svetom Martinu govori o mladiću koji je unosio svjetlost i toplinu onima koji su prije toga bili u mraku. Simbolično, u vrtu svako dijete prolazi kroz put koji je napravljen od borovih grančica u obliku spirale, a na kraju puta se nalazi svjetlo. Na tom svjetlu svako dijete pali svoju svijeću te ju nosi van iz kruga (Seitz, Hallwachs, 1996). Svijeća simbolizira unutarnje svjetlo svakog djeteta koje se nalazi u svakome od njih te ih podsjeća kako trebaju sijati toplinom prema van, prema svojim bližnjima ili potrebitima. Svetkovinom Martinja završava jesenski ciklus te počinje zimski. Prvi važan datum koji se obilježava u zimskom ciklusu je blagdan Svetog Nikole. Steiner navodi kako zemlja u zimskom razdoblju dovršava svoj udah i da je ljudska duša tada vraćena sama sebi. U današnjem, suvremenom svijetu taj blagdan Sv. Nikole nažalost je izopačen odnosno, sve se svodi na materijalističko shvaćanje istog gdje djeca dobivaju darove i igračke koje zapravo ne trebaju, a pozadina i priča blagdana ostaje sakrivena, dok se djeca uče krivim vrijednostima. Općenito, Sv. Nikola je jedan od najznačajnijih svetaca u kršćanskom svijetu. Proglašen je zaštitnikom mornara i djece te je za svoga života od najranije dobi radio isključivo ono što je bilo ispravno i stajao uz dobro. Sveti Nikola simbol je dobrote te hvali djecu zbog njihovih dobrih djela. Upravo se zato uz Sv. Nikolu veže i Krampus koji simbolizira ono što bi čovjek postao da u njemu ne postoji svjetlo i da ne čini dobra djela. Sveti Nikola djecu daruje zbog njihovih dobrih djela jabukama, medenjacima ili orasima⁶.

Adventsko razdoblje također je vrlo značajno i radosno vrijeme u kojem se iščekuje rođenje Krista. Ovo razdoblje predstavlja vrijeme iščekivanja, a djeca obilježavaju iščekivanje kroz paljenje svjećica na adventskom vijencu, kroz različite priče koje obrađuju ovu tematiku te na svetkovnom stolu izmjenjuju i dopunjuju različite elemente koji su povezani sa ovim razdobljem. Na tamno plavoj marami postavlja se bijela ili crvena svijeća u sredinu te mala zdjelica sa zlatnim zvjezdicama od zlatnog kartona, jedna za svaki dan došašća. Svijeća se pali svaki dan i iz zdjele se vadi jedna zlatna zvijezda i stavlja se na tkaninu. Na zvijezde se svaki dan dodaje jedan novi anđeo kako bi na sam Božić skupina anđela dočekala malog Isusa (Valjan - Vukić i Berket, 2018). S približavanjem rođenja Krista, odnosno ususret Božiću,

⁶ <http://www.waldorfski-vrtic-rijeka.hr/ritam-godine/>, preuzeto: 10.07.2019.

djeca sa odgojiteljima počinju pripremati Božićne jasllice. Ovo za djecu predstavlja veliki događaj jer se na taj način raduju i pripremaju za Kristov dolazak. Također, važno je za djecu da iskuse pravi doživljaj Božića i da im se usade prave i adekvatne vrijednosti, suprotno s materijalističkim i konzumerističkim pogledima na svijet. Općenito, adventsko razdoblje također služi kako bi djeca produbila ili probudila svoju povezanost sa prirodnim silama (Valjan Vukić i Berket, 2018). Sva četiri tjedna adventskog razdoblja povezana su sa određenim elementima iz prirode. Prvi tjedan povezan je s kraljevstvom minerala i predstavlja fizički temelj života. Drugi tjedan fokusira se na kraljevstvo biljaka od kojeg dobivamo snagu života. Treći tjedan usredotočuje se na kraljevstvo životinja s kojima djelimo naše postojanje, kretanje i osjećaje. Četvrti i posljednji tjedan povezan je s ljudskim bićima. Sva navedena kraljevstva prirode pridonose našem postojanju. Nakon zimskog ciklusa koji predstavlja dugo razdoblje u kojem je ljudsko biće okrenuto prema unutrašnjosti svoga bića, dolazi vrijeme razigranosti i slobode – kuća na vrata proljetni ciklus.

Tradicija proslave proljetnog ciklusa seže daleko u prošlost kada su ljudi živjeli u dubokoj povezanosti s prirodom i prirodnim silama. Tada im je proljetni ciklus simbolizirao ponovno rađanje i početak novoga života (Steiner, 2008). Dječji vrtić postaje mjesto veselja i zabave prožet različitim bojama i mirisima. Djeca biraju i glume različite uloge kao npr. krojači, postolari, stolari, te izrađuju brojne predmete od prirodnih materijala. Djeca tjeraju zimu različitim udaraljka, šušalicama i ostalim instrumentima koje su sama izradila te se na taj način priziva proljeće. Radost što se priroda budi iz sna te što je zima pobijeđena vidljiva je i na vrtićkom stolu. Stol postaje razigran a izgleda poput malog vrta. Ususret karnevalu djeca izrađuju maske, krune i ostale predmete koji su im potrebni kako bi na trenutak bili određeno elementarno biće te da u igri pobjede ono čega se možda boje ili što ih plaši. Također, to vrijeme je prigodno se podsjetiti na proljetne duhove, vilenjake i različita druga bića koja obitavaju u prirodi i u šumi. Nakon toga, slijedi razdoblje Uskrsa i pripremanje za njega. Uskrs je, pored Božića, najstariji kršćanski blagdan a za većinu ljudi i najveći blagdan jer slavi neprolazan segment čovjeka, a to je njegov duh. U razdoblju prije Uskrsa, djeca posiju travu i tada počinje vrijeme iščekivanja. Djeci se u uskršnjem kolu, pjesmama ili prigodnim pričama može približiti simbolika

Uskrsa na njima razumljiv i adekvatan način⁷. U proljetno doba okosnicu u waldorfskom vrtiću čini životinjski i biljni svijet. Djeca sade biljke, šetaju prirodom i slave što se zemlja probudila iz sna. Ovo razdoblje je prigodno kako bi se djeca upoznala sa četiri elementa prirode a to su; voda, zemlja, zrak i vatra. Element vode djeca upoznaju kroz sakupljanje izvorske uskršnje vode. Prema Steinerovom učenju, izvorska voda koja se uzima na Uskršnje jutro tek neposredno nakon izlaska sunca, izrazito je ljekovita⁸. Element zemlje djeca mogu upoznati kroz rad u vrtu gdje sade sjeme različitih biljka kao simbol novog života ili s druge strane kroz rad s glinom. Element zraka djeca upoznaju preko vjetrenjača ili slobodne igre na otvorenom, a sa elementom vatre djeca se upoznaju preko uskršnjih svijeća. Također jedan od značajnijih datuma u waldorfskom programu je i blagdan Duhova. Slovi za jedan od najstarijih kršćanskih blagdana, a pada na nedjelju 50 dana nakon Uskrsa. Steiner navodi kako svako ljudsko biće pored fizičkog, eterskog i astralnog tijela ima u sebi duhovno odnosno Ja tijelo. Nadalje navodi, kako blagdan Duhova možemo povezati sa Ja tijelom. To je blagdan koji predstavlja besmrtni dio naših bića koji se prenosi iz inkarnaciju u inkarnaciju. Smatra da blagdan Duhova za sve ljudi koji su u potrazi za duhovnim, ima osobito duboko značenje uvijek iznova pozivajući na neprekidnu obnovu duhovne spoznaje i istraživanja (Steiner, 2009). Na blagdan Duhova u waldorfskom vrtiću postavlja se svijeća na svetkovni stol te se oko nje postavlja još dvanaest manjih svijeća koje simboliziraju Kristove učenike. Djeca naizmjenično pale manje svijeće sa plamenom središnje svijeće što simbolizira povezanost ljudskih bića međusobno, ali i povezanost čovjeka sa duhom koji u njemu obitava.

Sa dolaskom ljeta dolazi i posljednji ciklus koji zatvara krug, a to je ljetni ciklus. U ovom ciklusu obilježava se također jedan vrlo bitan blagdan, a to je Ivanje koje pada na datum 24. lipnja. Na blagdan Svetog Ivana obilježava se rođendan Ivana Krstitelja koji je krstio i samog Isusa. Ovaj blagdan označava vrhunac ljeta, a sakuplja se drvo, te kroz pjesme i plesovi uz veliku vatru djeca se povezuju sa stoljećima dugom tradicijom slavljenja ljeta. Ovaj ciklus završava sa slavljem uz Trmoružicu ili lutkarsku predstavu te označava ujedno i vrhunac godine u vrtiću.

⁷ Autorice Seitz i Hallwachs navode kako djeca nisu zrela za upoznavanje sa mučeničkom smrću Krista te ni ne sudjeluju u Korizmi, stoga se simbolično slavi ponovni život.

⁸ Autori König, Scheibe, Wistinghausen C., E. (2009) navode kako se u biološko – dinamičkoj poljoprivredi, Uskršnja izvorska voda koristi za pripremu biodinamičkih proizvoda kao što su npr. pripravak 500 (gnoj iz kravljeg roga).

Djeca se opraštaju od ljeta, jedna od drugih, od svojih odgojiteljica, a neka djeca sa sljedećim ciklusom kreću u školu te započinju novo razdoblje svojega života (Seitz i Hallwachs 1996).

Slika 4. Spiralni krug od borovih grančica koji se radi za vrijeme Adventa⁹

5.4. Proslava rođendana

U wadorfskom vrtiću proslava rođendana pojedinog djeteta je vrlo bitan događaj i pridaje mu se veliko značenje. Pošto se i dijete razvija u ritmu po ciklusima, svaka nova godina djetetu donosi raznovrsna znanja, više sposobnosti i vještina te mu se otvaraju novi svjetovi. Svaki pojedini rođendan je svojevrsni ritual kako bi se naglasilo da je svako dijete posebno i jednako važno te da se odaje počast djetetovom mjestu u obitelji u koju je došao ali i njegovom mjestu u svijetu. Taj ritual sastoji se od proslave, poklona i kolača. Svetkovni stol sada postoja rođendanski stol, a djeca u krugu sjede oko njega. Svako dijete na glavi ima krunu, dok slavljenik ima posebnu rođendansku krunu i sjeda na posebno pripremljenu stolicu. Na stol se stavlja različito mirisno cvijeće, marame, svijeće koje simboliziraju koliko dijete ima godina te različiti pokloni. Oni su izrađeni od prirodnih materijala i u skladu su s djetetovim stonjem razvoja i njegovom

⁹ Slika 4: Spiralni krug od borovih koji se radi za vrijeme Adventa, preuzeto sa: <https://www.emersonwaldorf.org/festival-life-1>, 11.07.2019.

kronološkom dobi. Osim poklona za slavljenika, tu se nalaze i pokloni za ostalu djecu kako bi i oni također sa slavljenikom podijelili njegovu radost.

Slika 5: Proslava rođendana u waldorskom vrtiću¹⁰

¹⁰ Slika: Proslava rođendana u waldorskom vrtiću, preuzeto sa: <http://www.thecityschoola.org/celebrating-waldorf-birthday-kindergarten/>, 11.07.2019.

6. AKTIVNOSTI U WADORFSKOM VRTIĆU

6.1. Slobodna igra

Djeca od samog rođenja imaju potrebu za istraživanjem svijeta koji ih okružuje. Dijete se osjeća najproduktivnije, najzadovoljnije i najispunjenije kada može svim svojim osjetilima upijati okolinu koja ga okružuje. Oni uče čineći, odnosno uče upravo kroz istraživanje svoje okoline. Dijete kroz igru istražuje i upoznaje svijet oko sebe, svakom djetetu je potrebna te postoji kao prirodna potreba. Djetetova igra je prije svega spontana aktivnost koja ga veseli i opušta. Kao takva ima vrlo važnu ulogu u djetetovu rastu i razvoju. Kroz igru dijete djeluje na vlastiti tjelesni, emocionalni, kognitivni, psihomotorni i socijalni razvoj te usvaja različite vještine i sposobnosti koje će mu trebati u kasnijem životu. Samo u dječjoj igri moguće je da neki predmet dobije smisao i svrhu nečeg drugog. Tako obična grana može značiti čaroban mač, vilin štapić, čovjeka ili nešto drugo.

Slobodna igra najvažnija je dječja aktivnost te im ona služi kao odskočna daska za kasniji život. Potiče kreativan razvoj djeteta, intelektualni razvoj i razvoj mašte. Zbog sve veće dostupnosti medijima, televiziji i računalima u vrtićima bi se trebala sve više poticati slobodna igra jer kod djece koja previše vremena provode za računalima ili televizijom, mašta može biti znatno oštećena i prekinuta. U waldorfskim vrtićima slobodna igra ima bitnu ulogu. U njoj se djeci dopušta da budu ono što jesu, ne koči ih se nego se podupire kako njihov tjelesni tako i duhovni razvitak. Kao što je Steiner naveo, dijete funkcionira u potpunosti kao jedan osjetilni organ za vrijeme prve sedmoljetne faze života. Sukladno tome, dijete oponaša sve što se događa u njegovoj blizini te oponaša djelatnost odraslih te ga ti rani utjecaji oblikuju, kako njegove organe, tijelo tako i njegov duhovni svijet. Autorice Seitz i Hallwachs (1996) navode da odgojitelj u slobodnoj igri može sjediti na podu među djecom i na primjer šiti haljine ili raditi nešto od gline. Neka djeca će se oko odgojiteljica okupiti, neka će htjeti isto raditi dok će treći oponašati ono što su vidjeli.

Slobodna igra utječe na razvoj temeljnih kompetencija, a to su; razvoj jezika zbog spontanog govora i izražavanja tko slobodne igre, zatim utječe na razvoj socijalnih vještina; djeca u slobodnoj igri imaju mnoštvo prilika za stupanje u

različite socijalne kontaktne s drugom djecom ili odraslima u njihovoj okolini. Osim navedenog, omogućuje i emocionalni razvoj; u igri se dijete susreće sa različitim emocionalnim stanjima koja mu dolaze prirodno ili koja želi oponašati. Na temelju toga dijete upoznaje svoje emocije te ih nauči kontrolirati. Slobodna igra utječe i na kognitivni razvoj upravo zbog prirodnih nedovršenih materijala gdje dijete koristi svoju maštu na slobodan način¹¹.

6.2. Radne i praktične aktivnosti

Radne i praktične aktivnosti u waldorfskom vrtiću zauzimaju bitno mjesto. One su ključne kako bi dijete moglo odrasti u zdravu, odgovornu osobu. U radne i životno - praktičke aktivnosti spadaju; održavanje osobne higijene, samostalnost djeteta i ostale aktivnosti u koje ulaze kućanski poslovi (pospremanje, peglanje, šivanje, kuhanje, itd.), briga o životinjama i biljkama (hranjenje, zalijevanje, itd.) te izrada predmeta, igraćaka i poklona. Ukoliko se dijete od malih nogu privikava na zdrave i pozitivne navike, kasnije dijete neće imati poteškoća i problema u izvršavanju svakodnevnih radnih aktivnosti. Kroz ovakav odgoj djeca nauče kako napraviti kruh, kako šivati odjeću, nauče heklati ili štrikati, kako napraviti kompost ili kako napraviti hranilište za ptice ili hotel za kukce. Kroz brigu o životinjama dijete nauči kako uvažavati potrebe drugih bića te kako se prilagoditi njihovom ritmu postojanja. Jedno kroz njegovanje ovakvog odgoja djeca mogu odrasti u zdrave odrasle osobe i osigurati sebi, a i drugima, bolju budućnost.

Slika 6: Rad djece u vrtu¹²

¹¹ https://www.sumskavila.com/?page_id=376, preuzeto 10.07.2019.

¹² Slika 6: Rad djece u vrtu, preuzeto sa: <https://www.comoxvalleywaldorf.com/grounds.html>, 11.07.2019.

6.3. Okruženje, materijali i prostor

Upravo o okruženju u kojem se dijete razvija i odrasta ovisi koliko će dijete primijeniti, a naposljetku i zadovoljiti svoju prirodenu potrebu za istraživanjem i učenjem. Iz toga je razloga vrlo bitno da okruženje u kojem dijete boravi, raste i živi, bude pedagoški oblikovano te da nudi mnoštvo različitih kvalitetnih poticaja. Bogato i poticajno prostorno - materijalno okruženje mnogi autori smatraju preduvjetom kvalitetnog učenja i holističkog razvoja. Dijete je prije svega holističko, odnosno cjelovito biće. Sukladno tome, vrlo je bitno odnositi na taj način prema svakom pojedinom djetetu, kao i organizirati okruženje koji bi zadovoljavalo individualne dječje potrebe. Odrasla osoba prisutna u dječjem okruženju bi trebala biti pomagač koji će podupirati dječji razvoj, odgoj i obrazovanje kroz poticajno okruženje i adekvatnu podršku.

Sve čemu je predškolsko dijete izloženo do sedme godine izravno utječe na njega samog. Utječe na formiranje njegovih organa i ostalih funkcija u tijelu. Kako bi se djetetov razvoj usmjerio na dobar put nužno je razmišljati o svemu što se nalazi u djetetovoj okolini, a što podrazumijeva; materijale, boje, zvukove, mirise, namještaj, igračke a naposljetku i ljudska bića. U waldorfskom vrtiću najprimjereniji materijali su prirodni odnosno organski poput, svile, vune, pamuka, lana, drveta ili gline. Organski materijali pružaju mnoštvo različitih osjetilnih i iskustvenih podražaja. Uz različite prirodne materijale, tu mogu biti i igračke kao na primjer krpene lutke za koje se preporuča da ostanu nedovršene kako bi kod djeteta potaknuli maštu i kreativnost. Također, igračke bi trebale biti što jednostavnije, a njihova funkcija bi trebala biti različita. Modeliranje rukama zauzima važno mjesto u waldorfskom vrtiću. Djeca mogu modelirati tijestom, pčelinjim voskom ili glinom. Na taj način djeca vježbaju finu motoriku ruku i razvijaju svoju taktilnu percepciju. Osim materijala i igračaka, važno je i sam prostor. Zidovi bi trebali biti obojani nježnim pastelnim bojama (najčešće se odabire boja breskvinog cvijeta), a namještaj bi trebao biti od drvenih materijala i zaobljenih uglova. Steiner navodi kako bi sve plohe, bridovi i uglovi trebali pružati unutarnju sreću, mir i spokoj od samog pogleda na njih. Ovdje valja spomenuti da je sam Steiner tokom svoga života pokazivao zanimanje za arhitekturu. Na temelju njegovih zamisli nastala je građevina nazvana Goetheanum u Dornachu. Ona je trebala biti simbol i utjelovljenje antropozofije kao duhovne znanosti i primijenjene životne filozofije. Steinerova ideja je bila da kroz

nju izrazi ujedinjenje prirode, materije i duha. Prvotno je bila izgrađena iz drveta. U skladu s time, waldorfska pedagogija teži pri oblikovanju prostorija u waldorfskim vrtićima organskog arhitekturi gdje prevladavaju oblost, glatki rubovi i skladnost čitavog prostora u kojem djeca borave. Također, djeci treba omogućiti boravak na svježem zraku i u prirodi. Njima priroda nije strana već im je čak bliža nego nama odraslima. Ključno je djetetu omogućiti povezivanje sa četiri elementa prirode, a to su zemlja, voda, zrak i vatra. To se može ostvariti kroz pričanje priča u kojima se provlači tema o četiri elementa, zatim kroz različite umjetničke aktivnosti koje su primjerene dobu u kojem se provode, slavljenje svetkovina, itd.

Slika 7: Waldorfske igračke od prirodnih materijala¹³

6.4. Ritmičko kolo

Pomoću ritmičkog kola djeca upoznaju stvari i pojave iz njegove okoline na maštovit i prirodan način. Sami sadržaji kola proizlaze prema godišnjim ciklusima odnosno određuju se prema godišnjim proslavama. Djecu se u kolu ništa ne podučava niti djeca ništa ne uče napamet. Dječje sudjelovanje u ritmičkom kolu isključivo se temelji na oponašanju. Djeca oponašaju kako odgajateljica govori, kako se kreće ali se oponaša i njezino unutarnje raspoloženje te to oponašanje djeca

¹³ Slika 7: Waldorfske igračke od prirodnih materijala, preuzeto sa: <http://ringwoodwaldorfschool.org.uk/>, 11. 07.2019.

primjenjuju u skladu s vlastitim karakterom i temperamentom koji se u njima razvija (Seitz i Hallwachs 1996).

Kolo je igra koja se izvodi u krugu, a glavni elementi su joj govor i pokret. Ritmičkim kretanjima u kolu potiče se dječja prirodna radosti pri samom kretanju. Pokret je neodvojiv segment djetetova bića; dijete je stalno u pokretu, a ono uz pomoć ritmičkog kola uči kako uskladiti pokrete svoga tijela. Djeca se spontano pridružuju kolu i u skladu sa svojim mogućnostima oponašaju pokrete i zauzimaju određene uloge. Pokreti koji se oponašaju u kolu mogu biti na primjer; vjetar kako puše, seljak koji sadi, let ptice, cvijeće kako se njiše na vjetru, itd. Smisao ritmičkog kola je da se u njemu izmjenjuju govor, glazba i pokret kako bi dijete doživjelo cjelovitost riječi, zvuka i pokreta. Također djeca, osim navedenog, pomoću ritmičkog kola usvajaju osjećaj pripadnosti grupi, razvijaju toleranciju jedni prema drugima, razvijaju govor i fleksibilnost tijela, razvija im se koncentracija i pažnja kao i osjećaj za lijepo te razvijaju osjećaj za pravilnu izmjenu ritmova.

Slika 8: Vunene lutkice koje se drže u kolu¹⁴

¹⁴ Slika 8: Vunene lutkice koje se drže u kolu, preuzeto sa: <https://sites.google.com/site/udrugawaldorfyz/>, 11.07.2019.

6.5. Euritmija

„Čovjek je oblik koji je proistekao iz pokreta. Euritmija je nastavak božanskog pokreta, božanskog obličja u čovjeku. Pomoću euritmije čovjek je u mogućnosti bliže prići božanskom no što bi to inače mogao. Duša zapravo treba naučiti, barem što se euritmije tiče, živjeti u tijelu. U euritmiji cijelo tijelo treba postati dušom.“

Rudolf Steiner

Slika 9: Pokreti u euritmiji¹⁵

Rudolf Steiner u svojim predavanjima navodi kako euritmija proizlazi iz osjećanja naše duše te da je ona zapravo gimnastika duše. Euritmija je dakle, stvaranje koje je proisteklo iz duše, a koje se služi čovjekovim pokretom i tijelom kao izražajnim sredstvom. Steiner navodi kako je etersko tijelo čovjeka u neprekidnom pokretu, a da rođenje eteričnog čovjeka počinje jezikom (Steiner, 1995). „Euritmija je vidljiv govor“ – navodi Steiner (1995, str. 24.). Drugim riječima, euritmija je umjetnost izražavanja pokretom gdje ulogu riječi preuzima pokret tijela. Različitim gestama i pokretima u euritmiji pokušava se izraziti sam zvuk i govor kroz različite pokrete. U euritmiji svako slovo i zvuk ima svoj izraz u

¹⁵ Slika 9 : Pokreti u euritmiji, preuzeto sa: https://igirasolionlus.org/arte/arte_euritmia_1-2/, 10.07.2019.

pokretu tijela. Govor i glazba kroz individualno oblikovanje pojedine osobe pojavljuju se kao vidljivo govorenje ili vidljivo pjevanje. Euritmija polazi od glasova od koji se sastoji jezik, odnosno do vokala i konsonanata (suglasnika). Riječi koje su sastavljene od većinom vokala odražavaju naša unutarnja raspoloženja i doživljaje, dok s druge strane, riječi koje se sastoje većinom od konsonanta često oslikavaju događaje iz vanjskog svijeta (npr. šušcati, zveckati, pljeskati, mrmljati, itd.). Kada izgovorimo neki glas, u nama se odvija neka vrsta nevidljive voljne kretnje. Upravo navedeno je sama srž euritmije kao takve. Svaki vokal i svaki konsonant ima svoj specifičan pokret (Carlgren, 1990).

U waldorfskom vrtiću pridaje se posebna važnost euritmiji kao sredstvu za postizanje balansa i ravnoteže djetetovih pokreta i govora. Euritmija u predškolskom odgoju ima pedagošku svrhu. Služi djeci da se njihov duhovni i tjelesni razvoj uskladi i harmonično razvija. Također može pomoći djeci u savladavanju određenih odgojno – obrazovnih sadržaja. Euritmija se prilagođava djetetovom kronološkoj dobi i njegovim razvojnim mogućnostima, a s programom euritmije je moguće započeti kada je dijete staro četiri godine. Djeca zahvaljujući euritmiji vježbaju motoriku, koncentraciju, sluh, glas te koordinaciju kretnji, govora i misli. Osim pedagoške euritmije, postoje još umjetnička i zdravstvena. Umjetnička euritmija je usmjerena na izvođenje različitih euritmijski predstava na pozornicama kako bi se uprizorila određena književna ili glazbena djela. S druge strane, zdravstvena euritmija ima za cilj liječenje određenih bolesti i stanja organizma kroz specifične euritmijske pokrete koji su povezani za određenim unutarnjim organima pojedine osobe¹⁶.

¹⁶ <https://centar-rudolf-steiner.com/euritmija/>, preuzeto: 10.07.2019.

6.6. Priprema djeteta za školu

Prema Seitz i Hallwachs (1996) djeca koja kreću sa novim ciklusom u školu, imaju u waldorfskom vrtiću dvije posebne djelatnosti, a to su sviranje na petotonskoj kanteli odnosno harfi i vježbanje euritmije. Djeca s odgajateljicom sviraju svoje prve melodije te na taj način uče svirati instrument prije nego li su naučili čitati notni zapis određenog glazbenog dijela. Također, dijete na taj način uči oslušivati, izražavati se kroz glazbu te se uči točnom slušanju. Osim sviranja, djeci je ponuđeno da se priključe euritmiji. Svako dijete dobije svoju jednobojnu haljinu i uživa u slobodnom pokretu i gestama kroz koje usavršava skladnost svojeg unutarnjeg djela sa vanjskim.

7. ZAKLJUČAK

Waldorfska pedagogija, uz ostale alternativne pravce, nastala je zbog potrebe za drugačijim pristupom u odgoju djece. Iako, za života Rudolfa Steinera nije nastao ni jedan waldorfski vrtić, njegova pedagoška načela nisu se promijenila do dana današnjeg. Već od svoga najranijeg djetinjstva, Steiner je bio prepoznat kao izrazito bistro i nadasve senzibilno dijete sa izvanrednom osobnošću. Upravo ta njegova svestranost i osobitost dovela ga je kasnije do brojnih različitih spoznaja i dostignuća. Njegova centralna nauka antropozofija, naposljetku je izrodila waldorfsku pedagogiju kao njezin praktični dio za boljitak cjelokupnog društva. Steiner je htio pokazati jedinstvo fizičkog i duhovnog u čovjeku te kako jedno ne ide bez drugog. Također je smatrao kako ljudsko biće nije od rođenja jednako razvijeno već se njegov razvitak proteže u sedmogodišnjim ciklusima. Osim njegovanju fizičkog i duhovnog u djetetu, bitno je za waldorfskog odgojitelja da se posveti i dječjim temperamentima. Kod odgoja djece odgojitelj se fokusira na ono što dijete već ima postojeće u sebi te odgoj temelji u skladu s djetetovim temperamentom koji prevladava u njemu.

U waldorfskoj pedagogiji centralnu ulogu ima upravo odgojitelj. Prema Steinerovom nauku, on mora biti djetetu pomagač u njegovom duhovnom razvitku. Navedeno traži samodogoj odgojitelja koji će samoodgojem postati svjesni svakog trenutka i svakog pokreta u blizini djece. Uz pomoć samoodgoja odgojitelj može djetetu pružiti najbolji model za oponašanje i učenje.

Poticanje djetetovih osjetila sastavni je dio waldorfske pedagogije. Nužno je stimulirati dječja osjetila jer u suprotnome neka osjetila će ostati nerazvijena te se dijete neće moći u pravilnom smjeru razviti. Sukladno tomu, u waldorfskim vrtićima djeci se nude nedovršene igračke i prirodni materijali. Dječja osjetila također se razvijaju kroz slobodnu igru, ritmičko kolo, euritmiju, radom u vrtu ili brigom o životinjama. Osnovni principi rada su ritam i ponavljanje. Ritam je jedan od temeljnih načela po kojima priroda funkcionira te ga nalazimo i u čovjekovu biću pošto je čovjek dio prirode.

Kruti plan i program u waldorfskom vrtiću ne postoji, već se temelji na ritmu izmjene godišnjih doba. Ritam se također postiže i na dnevnoj te tjednoj bazi na način da se umjetničke i radne aktivnosti izmjenjuju sa slobodnim aktivnostima

djece, obrocima, odmorom i spavanjem. Ritam i ponavljanje simbolizira i daje djeci sigurnost, povjerenje i predvidljivost što je ključno u njihovu razvoju.

U waldorfskom vrtiću uvelike se pridaje pozornost okruženju odnosno prostoriji u kojoj djeca borave, pa su tako zidovi većinom obojani bojom breskve, a sav namještaj kao i igračke su od drveta i prirodnih materijala. Time se stimulira djetetova kreativnost i maštovit svijet, a u dječji duh unosi se mir i spokojnost. Djeca koja su odgajana po načelima waldorfske pedagogije su odgajanja su za život, odnosno uče se praktičnim vještinama i radnim navikama pomoću kojih će se kasnije lakše nositi sa svakodnevnim zadaćama i preprekama koji će biti stavljeni pred njih.

Odgajatelj je pomagač i zaštitnik koji njeguje djecu koja su mu dodijeljena na kratko vremensko razdoblje. Upravo predškolski period u djetetom razvitku ostavlja najveći utisak koji je vidljiv u kasnijem životu. Upravo zbog toga, svi mi bismo trebali odgajati djecu i usaditi u njih prave ljudske vrijednosti, naučiti ih da se dobro dobrim vraća i pripremiti ih da budu snažni i hrabri pojedinci koji se ne boje izreći svoje pravilno vlastito mišljenje te naučiti ih kako djelovati u skladu s prirodnim zakonitostima sa svrhom boljitka društva u kojem žive.

LITERATURA

- Bakota, R. (2007). *Rudolf Steiner*. Zagreb: Profil
- Bakota, R. (2003). *Tajna ljudskih temperamenata*. Zagreb: Fons Faust
- Carlgren, F. (1990). *Odgoj ka slobodi: pedagogija Rudolfa Steinera*. Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju
- Katić, V. (2009). Alternativne koncepcije predškolskog odgoja. Web predavanja. (www.unipu.hr/uploads/media/AKPO_-_web.doc , preuzeto: 02.07.2019.)
- König, U., Scheibe, W., Wistinghausen, C., E. (2009). *Pripremanje biološko – dinamičkih pripravaka*. Zagreb: Vlastita naklada – Renata Bakota
- Matijević, M. (2001). *Alternativne škole, Didaktičke i pedagoške koncepcije*. Zagreb: Tipex
- Osho (2007). *Knjiga od djeci - Kako biti ono što jesmo*. Zagreb: Nova arka
- Paschen, H. (2012), Waldorf Education and Rudolf Steiner Schools as a Topic of Educational Science. *Croatian Journal of Education*, 16., 191-215.
- Seitz, M. i Hallwachs, U. (1997). *Montessori ili Waldorf, Knjiga za roditelje, odgojitelje i pedagoge*. Zagreb: Educa
- Steiner, R. (1995). *Suvremeni odgoj djece i mladeži*. Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske
- Steiner, R. (2002). *Antropozofija*. Zagreb: Antropozofsko društvo "Marija Sofija"
- Steiner, R. (2008). *Uvod u Waldorfsku pedagogiju*. Sarajevo: Buybook
- Steiner, R. (1962). *Teozofija*. Zagreb: Antropozofsko društvo 'Marija Sofija'
- Steiner, R. (1995). *Euritmija kao vidljiv govor (ciklus predavanja održan od 24. lipanj do 12. srpanj 1924. u Goetheanumu*. Pančevo: Supra Libros
- Steiner, R. (2009). *Duhovi*. Zagreb: Biblioteka Blagdani

Steiner, R. (2008). *Uskrs*. Zagreb: Biblioteka Blagdani

Steiner, R. (2006). *Osnove tajne znanosti*. Zagreb: Antropozofsko društvo 'Marija Sofija'

Valjan – Vukić, V., Berket, J. (2018.) Tijek pedagoške godine u waldorfskim vrtićima, *Magistra Iadertina*, 13., 207 – 229.

Mrežna odredišta:

1. <http://www.waldorfski-vrtic-rijeka.hr/ritam-godine/>, preuzeto: 10.07.2019.
2. https://www.sumskavila.com/?page_id=376, preuzeto: 10.07.2019.
3. <https://centar-rudolf-steiner.com/euritmija/>, preuzeto: 10.07.2019.
4. <http://www.iwp.hr/waldorf.html>, preuzeto: 09.07.2019.
5. <http://www.antropozofija.org/>, preuzeto: 09.07.2019.

Popis slika:

1. Slika 1.: Portret Rudolfa Steinera (osobna galerija, poklon od gđa. Gabrijele Binder)
2. Slika 2.: Igra bojama (preuzeto iz knjige Carlgren, F. (1990))
3. Slika 3.: Interijer waldorfskog vrtića (preuzeto sa: <https://www.mercado.hamburg/en/shops/waldorf-kindergarten/>, 11.07.2019.)
4. Slika 4.: Spiralni krug od borovih koji se radi za vrijeme Adventa, (preuzeto sa: <https://www.emersonwaldorf.org/festival-life-1>, 11.07.2019.)
5. Slika 5.: Proslava rođendana u waldorskom vrtiću, (preuzeto sa: <http://www.thecityschoola.org/celebrating-waldorf-birthday-kindergarten/>, 11.07.2019.)
6. Slika 6.: Rad djece u vrtu, (preuzeto sa: <https://www.comoxvalleywaldorf.com/grounds.html>, 11.07.2019.)

7. Slika 7.: Waldorfske igračke od prirodnih materijala, (preuzeto sa: <http://ringwoodwaldorfschool.org.uk/>, 11. 07.2019.)
8. Slika 8.: Vunene lutkice koje se drže u kolu, (preuzeto sa: <https://sites.google.com/site/udrugawaldorfvz/>, 11.07.2019.)
9. Slika 9.: Pokreti u euritmiji, (preuzeto sa: https://igirasolionlus.org/arte/arte_euritmia_1-2/ , 10.07.2019.)

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Ja, dolje potpisana Dora Vudrag, kandidat za prvostupnicu predškolskog odgoja ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica:

U Čakovcu, 10.09.2019. god.